

לקט מקורות

תעודות ועדויות

1. כתב-הקיום של בולסלאב מקאליש - 1264

בשם האדון, אמן. מעשי המין האנושי יעברו מהר ויימחו מן הזכרון, אם לא יקוימו על-ידי עדות שבעל-פה או תעודה שבכתב, לפיכך אנחנו בולסלאב, בחסד אלהים הדוכס של פולין-גדול, מודיעים להוויים ולעתידיים להיות, אשר הכתב הזה יגיע לידיעתם, כי רצוננו שהתקנות והזכויות אשר קיבלו מאתנו היהודים שלנו היושבים בכל ארץ שלטוננו, תהיינה מבוארות כמות שהן נתונות מלה במלה לקמן:

- 1) ראשית כל אנו קובעים, כי אין לקבל על [עסק] ממון או נכסים אילו שהם, דניידי ודלא נייד, או על מעשה פלילי הנוגע בנפש היהודי או חפצים שלו, שום עדות של נוצרי נגד יהודי, כ-אם של נוצרי ויהודי.
- 2) כמו כן, אם נוצרי תובע יהודי בטענה, כי נתן לו משכונות שלו והיהודי מכחיש, ואין הנוצרי מאמין לדברי היהודי כפשוטם, יוכיח היהודי את טענתו בשבועה על דבר השווה בערכו לזה ש[כאילו] נתמשכן, ויפטר.
- 3) אם נוצרי יתן משכון ליהודי ויטען שהרהינו בפחות כסף מכפי שהיהודי מודה, יישבע היהודי על המשכון שנתן לו ואת אשר יוכיח בשבועה בל יסרב הנוצרי מלשלם.
- 4) וכן אם יהודי יגיד, מבלי להביא עדים, כי השאיל לנוצרי איזה משכון והלה מכחיש, יישבע הנוצרי עצמו ויפטר.
- 5) יהודי רשאי לקבל למשכונות, בלא כל חקירה מצדו, כל דבר שמביאים לו, יהא מה שיהא, מלבד מלבושים רטובים ומוכתמים בדם או בגדי קודש, שאין לקבלם בשום פנים.
- 6) וכן אם יטען נוצרי, כי המשכון אשר בידי היהודי גנוב הוא או גזול ממנו, יישבע היהודי שלא ידע, בקבלו את המשכון, כי גנוב הוא או גזול ויוסיף בשבועתו בכמה ניתן לו המשכון ומשיעשה כך ויינקה, שלם ישלם לו הנוצרי את הקרן ואת הריבית אשר גדלה במשך הזמן.
- 7) וכן אם יאבדו ליהודי, מחמת שריפה או גניבה או גזילה, חפציו-הוא והמשכונות שניתנו לו, והדבר ידוע, אלא שבכל-זאת תובע אותו בעל המשכון הנוצרי, יפטור היהודי את עצמו בשבועה.
- 8) וכן אם יהודים בינם לבין עצמם יחוללו מריבה או תיגרה על מעשה כל-שהוא, אל ייטול שופט העיר שלנו לעצמו שום דין עליהם, אלא רק אנחנו או הפאלאטינוס שלנו או השופט שלו יוציא משפט. ואם הפסע הוא בנפש—רק לנו המשפט בדבר הזה.
- 9) וכן אם נוצרי יפצע יהודי באיזה אופן שהוא, שלם ישלם הנאשם לנו או לפאלאטינוס שלנו, לפי מה שיוכל לזכות בחסדנו, קנס שיימסר לאוצר שלנו, ולפצוץ יתן ריפוי הפצע והוצאות, כפי שדורשים ומחייבים חוקי המדינה שלנו.
- 10) וכן אם נוצרי ירצח יהודי, ענוש ייענש בעונש הראוי, וכל נכסיו, דניידי ודלא נייד, יעברו לרשותנו.
- 11) וכן אם נוצרי יכה יהודי אך מבלי שפוך דם, ייתבע על כך על-ידי הפאלאטינוס לפי מנהג ארצנו, ולמוכה או לנפגע יתן סיפוק כנהוג בארצנו. ואם לא יהא לו כסף, ייענש על פשעו כדין.
- 12) יהודי שיעבור באיזה מקום במדינתנו, אל יעכב עליו שום איש, לא יכביד עליו ולא יטרית, אולם אם הוא מוביל אתו איזה סחורות או חפצים הרי הוא חייב לשלם מהם מכס בכל מקומות המכס, ובאופן שאותו יהודי לא ישלם את המכס המגיע, אלא כפי שמשלם אחד האזרחים של העיר אשר בה יושב היהודי אותה שעה.
- 13) וכן אם יהודים יסיעו כמנהגם אחד ממתיהם מעיר לעיר או ממחוז למחוז או מארץ לארץ, אנו רוצים שהמוכנסים שלנו לא יתחו מהם כלום, ואם איזה מוכסן ייטול מהם, אנו רוצים שיענש כגולן.
- 14) וכן אם נוצרי יחריב או יתקוף באיזה אופן שהוא את בית-הקברות שלהם, הננו רוצים שייפגע קשה על-פי מנהגי ארצנו וחוקיה; וכל אשר לו, יהא מה שיהא, יעבור לאוצרנו.

- (15) אם מי־שהוא ירגום בזדון בית־כנסת של יהודים, אנו רוצים שישלם לפאלאטינוס שלנו שתי אבנים פלפל.
- (16) וכן אם יהודי ייקצא חייב לשופט שלו קנס ממון שקוראים 'נַגְדָל', ישלם לשופט את הקנס הקבוע מזמן—אבן אחת פלפל.
- (17) יהודי שיוזמן למשפט בפקודת השופט שלו ולא יבוא בפעם הראשונה והשניה, ישלם, על שלא ציית פעמיים, קנס הרגיל מזמן, ואם לא יבוא גם אחרי ההזמנה השלישית, ישלם לשופט הנ"ל את הקנס המגיע לו.
- (18) כמו־כן, אם יהודי יפצע יהודי, בל יסרב מלשלם קנס לשופט שלו, כמנהג ארצנו.
- (19) אנו קובעים: שום יהודי לא יישבע על ספרי־התורה שלהם אלא במשפטים גדולים העולים כדי 50 זקוקים כסף או כשיוזמן לפנינו; ואילו במשפטים קטנים עליו להישבע לפני בית־הכנסת, ליד דלתות בית־הכנסת האמור.
- (20) אם יהודי יירצח בסתר באופן שאין להוכיח בעדים מי הרג אותו ולאחר חקירה מתחילים היהודים לחשוד במישהו, אזי נושט ליהודים הגנת הצדק נגד החשוד ברצח היהודי, לפי החוק*.
- (21) וכן אם נוצרים יתקפו איזו יהודי[ה] בידים, ייענשו כפי שדורשים חוקי ארצנו.
- (22) וכן אין לשופט היהודים להביא למשפט שום סכסוך שיפול בין היהודים אלא אם יידרש על־ידי קובלנא.
- (23) היהודים צריכים להישפט ליד בתי־הכנסת או במקום שיבחרו להם.
- (24) וכן אם נוצרי יפדה מיהודי את משכנו ואת הריבית לא ישלם, אזי אם לא ישלם את הריבית במשך חודש, עליו לשלם ריבית דריבית.
- (25) וכן אנו רוצים לבל יתאכסן שום איש בבית יהודי.
- (26) אם יהודי ילוה כסף על אחוזות או על שטרות של נכסים דלא ניידים, ואותו האיש אשר הדברים הם שלו יוכיח זאת, הננו קובעים, כי יש לשלול מן היהודי גם את הכסף וגם את משכון השטרות**.
- (27) וכן אם מישהו או מישהי יחטוף ילד של יהודי, אנו רוצים שיהא נידון כגנב.
- (28) וכן, אם יהודי ייטול משכון מנוצרי ויחזיקו משך שנה אצלו ושזויו של המשכון לא יעלה על הכסף שניתן בהלוואה, יראה היהודי לשופט שלו את המשכון; ואם המשכון לא יהיה טוב, יראה לפאלאטינוס שלנו או לשופט שלו, כדי שיהיה לו אחר־כך החופש למכור. ואם יראה את המשכון לשופט שלו בטרם יצאה השנה והמשכון יישאר בידי היהודי שנה ויום, [הרי] לאחר מכן אינו אחראי לו עוד.
- (29) אנו רוצים לבל יעזו איש לאלץ יהודי ביום חגו ל[עסוק] בפדיון משכונות.
- (30) וכן אם איזה נוצרי יוציא בכוח מידי יהודי את משכנו או יעשה מעשה אַלְמוֹת בביתו, ייענש קשה כדין הגזול את אוצרנו.
- (31) נגד יהודי אין להוציא משפט אלא בבית־הכנסת או במקומות שבהם נידונים כל היהודים, חוץ מאתנו והפאלאטינוס שלנו היכולים להזמין אותם למשפט לפנינו.
- (32) בהתאם לפקודות האפיפיור, בשם אבינו הקדוש, אנו אוסרים בכל תוקף להאשים להבא אילו שהם יהודים המצויים במדינתנו כאילו הם משתמשים בדם אדם, היות וכל היהודים נמנעים על־פי דתם מדם כל־שהוא. ואם איזה יהודי ייקצם ברצח איזה ילד נוצרי, יש להוכיח זאת על־ידי שלושה נוצרים, ויהודים כמספר הזה, ואחרי זה יהא הדבר מוכח; אזי ייענש היהודי באותו העונש המקובל לגבי פשע זה. אך אם יזכה את עצמו על־ידי העדים הנ"ל ועל־ידי היותו חף מפשע, ישא הנוצרי, לא בלי צדק, בעד מזימתו, את העונש אשר היה על היהודי לשאת.
- (33) וכן אנו קובעים, כי כל אשר ילוה היהודי, יהא זהב, מטבעות או כסף, אותם [הדברים עצמם] חייבים לשלם או להחזיר לו יחד עם הריבית המגיעה שתגדל.
- (34) אנו רוצים כי היהודים יקבלו למשכון סוסים אילו־שהם רק בגלוי ולאור היום; ואם נוצרי ימצא אצל יהודי סוס גנוב, יינקה היהודי בשבועתו באָמרו, כי הסוס נתמשכן אצלו בגלוי יומם וכי נתן עליו כסף וכסבור היה כי אינו גנוב.
- * סופו של הסעיף, כמות שהוא לפנינו, נודיף כנראה בזמן מאוחר, ונוסחו המקורי היה: "נעמיד ליהודים לוחם נגד החשוד".
- ** נוסח הסעיף כמות שהוא לפנינו נודיף לכל הדעות, לאחר זמן. הנוסח המקורי היה כנראה: "אם יהודי יתן כסף על קרקעות או על שטרות של גדולי הארץ ויוכיח זאת בשטרות וחותמות, גועיד ליהודי את הקרקעות, כדין שאר משכונות, בהגיגו עליו מפני כפייה".

35) וכן אנחנו אוסרים על המטבענים שלנו הנמצאים במדינתנו לבל יעיוזו לבדם, בלי שליח שלנו או של הפאלאטינוס שלנו או עירוניים נכבדים, לתפוס או לעצור יהודים עם מטבעות מזויפות או דברים אחרים.

36) אנחנו קובעים, שאם יהודי איזה שהוא ייאָלץ, מחמת אינס גדול, להרים קול זעקה בלילה והשכנים הנוצרים לא ידאגו לעזרה הדרושה ולא יבואו לקול הצעקה, ייָענש כל שכן נוצרי בשלושים סולידים.

37) וכן אנחנו קובעים, כי חפשים הם היהודים למכור ולקנות כל דבר, לנגוע בלחם כמו הנוצרים; וכל אלה אשר יפריעו להם בזה ישלמו קנס על כך לפאלאטינוס שלנו.

ולמען יהיה תוקף לדורות לכל הזכויות הכתובות לעיל נתנו להם זאת באישור העדים, לשם אזרה או הגנה, וקימנו בחותמת שלנו. —

היה הדבר בקאליש — בעשרה בספטמבר שנת 1264.

2. המגפה השחורה

מדינת פולין אָנְקָה	הָעִיר קְאָלִישׁ, קְרָאקָא	גַם הַרְבֵּה חֲבוּרוֹת
אֲשֶׁר נִגְזְרָה גְזֵרָה	וְגַם גְּלוּגָא	מְרֹב לֹא נִסְפְּרוֹת
מְקַהֵל וְחֲבוּרָה —	גַם צְמִיחֵם וִינְא [?]	נִסְפְּחִים וְגִזְרוֹת
קָלִם קְהֵלִיךְ.	קָלִם אֲנָשֵׁי סְגוּלֵיךְ.	מְחַרְבֵּי חֲלָלֵיךְ.

3. עלילה ופרעות בקראקא . 1407

יהודי קראקוב הרבים והעשירים, עזי־הפנים והשנואים, שאך בריבית, גלוזה הירבו את הונם, לא אחת פָּשְׁעוּ וחטאו ולא באו על עונשם, שָׁפְן נתרשלה שררת־אנוש ולא השכילה לעצור בעדם ולגדור בפני מעשיהם. אולם לבסוף השיגה נקמת אלהים עזה יותר, שגמלה לרשלנות־אנוש בכל חומרת הדין, את היהודים. כי בגלל סיבה קלת־ערך (כמנהגו של עולם) התמרד העם וקם עליהם. היה הדבר ביום ג' בשבוע שלאחר חג הפסחא, הוא יום ה־27 במארס [1407], לאחר שהמאגיסטר בוֹדֵק, הקאנוניקוס מוֹיִסְלִיץ, הטיף באוני העם בכנסיה של בארבארה הקדושה. בְּצִמְדוֹ לרדת מן הבימה, הודיע המאגיסטר בודק, כי הונח עליה מכתב ובו חדשה מרעישה על מעשה פשע נתעב, וכי נתבקש במכתב זה ונדרש לגלות את הדבר לעם, אלא שלא נענה במתכוון לבקשה זו. בְּיָדְעוּ כי עקב מזימה דומה פָּרַץ מרד גדול בעיר פראג. מיד גברה תשוקתו של ההמון לדעת את הנסתרות וביקש מאת הקאנוניקוס לבל יהסס ויגלה את הסוד הגדול ואילו הוא חזר ועלה על הבימה ומתוך קלות־ראש יתירה שלא הלמה מאגיסטר, גילה בקהל את הבשורה הנוראה: יהודים היושבים בקראקוב רצחו בלילה הקודם ילד נוצרי, התעללו בדמו וידו אבנים בכומר שנשא אל שכיב־מרע את הסאקראמנט הקדוש ביותר של האויכריסטה. לשמע הדברים הללו התעורר העם כולו, כאילו על־פי סימן, וקם על היהודים והתחיל להשתולל ולעשות בהם נקמה קשה. הוא הרג בהם הרג רב ושדד ובזז רחוב אחד שלהם. מיד חש למקום הקאסטלאנוס מוויסליץ והסטארוסטא של קראקוב קָלְמָנְסֵי מוֹסְקוֹזוֹב בלויית הפרוקוראטור הכללי ניקולאוס ליטואוס וחיילים מזויינים ודיכא את הפרעות ואת הביזה.

אך בעוד חיילים שומרים על רחובות היהודים, ההמונים הפזורים, שנתקהלו להשתתף או לחזות בשוד, שבים לבתיהם, דומה היה כי הפרעות והמהומות שקטו כליל, ופעמון בית־המועצה קרא ליועצים ולפקידים של העיר להתכנס ולהעניש את מחוללי הפרעות והשוד, בה בשעה בקע קול מפי אחד העם שקרא כי היועצים והפקידים של העיר מצוויים, על־ידי צלצול הפעמון, לשדוד ולשחוט את היהודים. הכל הסכימו ונענו לקריאה זו: מן העיר כולה רצו ונתאספו המונים ושוב התחילו ביזה ושוד וְהָרַג יהודים. ואיש לא העז למנעם, כי משהרחיק לכת הפחז המטורף של האספסוף והרהיב עוז להרוג ולשדוד, אי־אפשר היה עוד לעצרו בשום פנים ואופן. למען יִשְׁכּוּ וישקטו הטירוף והפחז האלה, הָעֵלּוּ באש בתי היהודים (ולא ברור אם עשה זאת נוצרי או יהודי) ומשנתפשטה השריפה באין מפריע אחזו הלהבות בכנסיה עִ"ש אָנָה הקדושה וברחובות מספר של העיר. בנין בית־המדרש לחכמות (collegium artistarum) ניצל בזכות מאמצם העליון ועמלם הרב של הסטודנטים היקרים. אחדים מן היהודים, ברצותם להינצל מסכנת המות, נמלטו למגדל הסמוך של אנה הקדושה, הצופה למשכנות הכורסיים, והתנונו שם.

אך משהושלכה אש בתחתית המגדל והוא החל להתמוטט, הסגירו את עצמם מרצונם הטוב, הפרעות הללו ארכו מן השעה הששית של היום עד להתמוטטות. מרבית היהודים נהרגו או נתפסו; רבים מאלה שנותרו בחיים התנצרו ללא כל כפייה. מלבד זאת דאגו הנוצרים, שילדי ישראל, אשר על חייהם חסו או שהצילום מלהבות האש, ייטבלו במי קודש ויזכו לחיים חדשים, אוצרות וכלי־שמיש יקרים למכביר, שנמצאו בבתי היהודים, נשדדו. נוצרים רבים מאוד נתעשרו. עלו לגדולה והירבו נכסיהם. כשוך הפרעות נתגלו בבתיהם של אלה אוצרות רבים, שהוטמנו באדמה או במקראות.

השנה ההיא נתפרסמה בפרעות שבאו ונתרגשו על היהודים באותו יום ובאותה שעה ולא בעיר קראקוב בלבד, כי־אם גם בנייטא ובפראנקפורט דאודר, שתיהן ערים בשליזיה, וכן גם בעיר האנגלית קאנטואריה. ואלוהים הצדיק את הדין עליהם.

4. בין אשכנז לליטא . המחצית הראשונה של המאה הט"ו

יודע רוי חרשי חמודות, ישיש וזקן שהגיע לגבורות, והאל ית' אשר הנחיל אמרות טהורות, יכלכל שיבתו בשנים מעוטרות, ה"ה הישיש והמופלג מהר"ר דוד בן החר"ר משה ז"ל.

אהובי, על אשר דרשני על דבר אשה אחת, צפורה שמה, שישבה עגונה זה י"ב שנים, כי לא ידעה מה היה לו לבעלה שהרחיק ממנה גודל, ועתה מקרוב בא אחד ושמו ר' טוביה ב"ר אברהם ז"ל והעיד בפני בית דין איך שהיה בארץ ליטו"א בקהילת גרדיט"א [?] ונתאכסן שם בבית אחד, שמו דוד ש"צ לָשָׁם, ושמע רבי טוביה מר' דוד הנ"ל פעם אחת בדרך שמועה לפי תומו שכמו לפני שלש שנים נתאכסן גם כן אשכנזי אח[ד] והיה שמו משה — והיה בביתו כמעט שנה ומת שם והגיד ר' דוד הנ"ל סיבה ממתתו. וגם שאר בני הקהל לָשָׁם ידעו מזה. כל זאת העיד ר' טוביה והעיד ג"כ שהכיר אותו משה מנעוריו אבל לא ידע באותו פעם שהיתה לו אשה. — ונראה דנידון דידיה אי לא הוחזקו שני משה בן יונתן איקא, פְּתִי לְטִיבוֹתָא לא הוחזקו ולא שְׁקִימֵי שְׁיִינְתָא, דכיוון שהעיד שאשכנזי היה שמת, הדבר ידוע, דלא שכיחי מאנשי בני־ברית מאשכנז לארץ ליטו"א, דאשירי כתב ג"כ בתשובתו דלא מיקרי שכיחי שְׁיִינְתָא רק בשווקי גדולי. —

נאם הקטן והצעיר שבישראל

5. יוהאנס קאפיסטראנו בפולין . 1453—1454

רוזנים נוסדו יחד, בל"א נח"ת ח"ד ח"ד, שוכבים ורובצי בלי פחד, תרי גברי רברבי אצילי ארץ מהר"ר זעלוקמן ומהר"ר מאן יצ"ו, שלומכם יסגה לְחַדָּא.

שוועת בת עמנו מרחוק שמענו, והיקרים והנעימים גברי רברבי סמיכי מהר"ר נתן ומהר"ם יצ"ו ועל דגליהם יקרי קהילות הקודש אשר עמכם שם ושאר בארץ צועקים איך אתם מעבירים עם ה' ית' אשר סביבותיכם ולית הֶלְקָתָא קְנוֹמֵיכו לא בגזירות ובקנסות. ומדוע תתנשאו על קהל ה' ית' לעשות תקנות וגזירות וקנסות עליהם, בלתי ידיעתם ושאיין רוב הציבור יכולין לעמוד בהן? — וכ"ש כאשר יאמרו שהיו דבריכם ודבריהם נודע בשערים לפני רבותי שבגליל העליון הקרובים והרחוקים או בגליל התחתון וכאשר יאמרו ביניהם כן יקום. וחלילה לכם, אם תפגשו בהם בגזירות ועונשין, לִיתָא דְאֶשְׁגַח כְּזוֹן וכי ישיחו גם הם דברים קְלָפִיכוֹן תראו דברי מי יקום! ואין השעה מוכשרת לדבריכם אלו בזמן הזה — מעולם לא היה כל כך צריך להיות באגודה אחת ושלוש ושלוה כמו עתה ומסברה עכ"פ [פ] שמעתם אשר פגע הכומר גם ביושבין] תחת המלך מפולין מלכות קראקוב וסביבותיהן, אשר מקדם ומאז חשבו לפליטה לבני גולה, ולא האמינו כל יושבי תבל כי יבוא צר ואויב בשערי פולין, עתה הם רובצים תחת משא המלך ושרים וכתבו לנו לבקש עזר ותרופה. ועתה אתם אהו, אל ירע לבבכם כי הרביתי לדבר קשות, כי רוחי הציקתני. —

אהו הסר למשמעתכם מיישטרליין

6. ראשי עדת הקראים בקרוק לאחיהם בקושטא . 1483

אשריכם זורעי על כל מים, מחזיקי בדק הדת המקודש לשמים, קהל קוסדינא הנעלה בכל גלות אפרים, שמועתם תנעם לכל אזנים, ותמתק לשפתים, פוחחי דלתים לקצרי ידים, אנשי שם תפארה, עדת בני מקרא, תורת ה' בקרבם, חשן משפט

על לבם, גִּשְׁבו כסאות למשפט, זרע קודש שופט ונשפט, כלם קדושים ובתוכם ה', יוסף עליכם, אלף פעמים ככם, ויאריך בשלוה ובבריאות ימיכם, עד יבוא כגשם לנו, מלך יושב על כסא ישראל בציון עיר אלהינו, ועיני כל ישראל רואות, ויאמרו יגדל ה' אלהי הצבאות.

ואנחנו קהלת טרוק עדה הצולעה, כת הקראים נרים שועה, על ששמועה שמענו, על גודל מעלתכם שמחנו, מבאים ושבים, מארץ מרחק ולב ימים, הִיךְ אתם חרדים למצות וחוקים, אשר ביצוקת המדע מצוקים, והיאך השי"ת גִּדַל מעלתכם, בשלימות הקנין ובשלימות המושכל גדריכם, וביניכם חכמים וידועים דורכים בשבילי חכמי האמת, ההולכים בתורת ה' עלי[ה] אין להוסיף וממנה[ה] אין לגרוע, בלי סְמוֹךְ אל קבלת אנשים * פתלתלים הסובלת החלוקה מצד התורה, ומי יתן ל[נו] אברי יונה לשכון על פני אהל מועד האלהים, ומי ישאנו על כנפי נשרים להביאנו אל המקום אשר שם אלהים.

ויען ראותנו המון קהלות הגרים, באלו הגלילות בארץ רוסייא הדרים, פרוצים ונפוצים על ההרים, בלי רועה אחרי העדרים, מלהביט ולהבין בתורת ה' נעדרים, ורודפים אחרי ההצלחות המדומות ואומרים כי הם העקרים, שועלים קטנים, מחבלים כרמים יקרים מפנינים, כי יתן בקוץ עינו תהלוך למישרים **, כי אותן ההצלחות חולפין ועוברים, ומאסו עולם קיים כנגד כלה, אשר אוהביה מלאו נקלה, לא יראו ולא יבינו אלה העושים, המוכים בסנזורים, נואם הננאם ממשפיל ומרים, כזאת יתהלל המתהלל הַשֶּׁפֶל וידוע אותי נאם ה'. וזאת תורת האדם המעלה, ואדם ביקר בל ילין בנפשו הסכלה, וְצַפָּה לא יראו אור בְּהִיר הַיָּם בְּשִׁטְקִים וכו' ***, ויָקַר מקרה הזמן ונמצא תוך ההמון אנשים רעים וחטאים וילדי זנונים והתאבכו גאות עשן, ופורצים פרץ, באסורי העריות פרץ על פני פרץ, איש בליעל מַעַל מַעַל וְאָרַשׁ בת בעל אחותו וקרעו לבעל, ונדמה לגוי הנגעל, לישא שני שארים על שני שארים האסורים לגוף, ועבר על חייבי כריתות ועל חייבי מיתות מדין תורה, ראו זה רעה חולה, וראוי לכל מי שהוא ירא אלהים וחרד על דברו, לעקור ולעזוק אותו השרש מצָקְרו, והשכינה אמרה וְהָאִישׁ אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה כְּדוֹן לֹא תִגְוְרוּ מִמֶּנּוּ **** ואמר לְמַעַן יָשׁוּב ה' מִסְרוֹן אַפּוֹ וגו' *****. וכן אמרו חכמי התושיה שהם חכמי הנימוס וחיוב כל אדם לְחַיֵּב התחלות ***** הדת, כי הכחשתן והוויכוח בהם מבטל מציאות האדם וע"כ יתחייב להרוג הכופרים בדת. ופשה הנגע בהם וזרעם, כל עוד נשמת רוח חיים באפם, יהיה דרכם חשך וחלקלקות בטירתם, ולכל בני ישראל היה אור במושבותם. ובעוונות הרבים נאספו מתוכינו גדולי הדור הזקנים אנשי אמונה מחזיקי בדקנו, אשר היו כמגן וצנה לכל קהלינו, ועתה אין איש שם על לב פְּרִץ נחל מַעַם נָר, והאמונה גר עלי סוגר, ומעיוזים פניהם כנגד התורה והיו כגוים כמשפחות האדמה, ועושים ביד רמה, איש כל הישר בעיניו ולמוכיח בְּשַׁעַר יְקוּשׁוֹן, והאמת שאדוננו המלך כְּרוֹל ***** ושריו ממקומי ***** לא הכבירו עלינו במס ולא בשום צלה מן הצלות ואין לנו שום מונע ומוחה בקיום דתינו ויש לנו בית דין ודיין ושופט במשפטי ודיני בית ישראל, וכן יהיה עד בוא לציון גואל.

אנא. א[ת]ינו רבותינו הקדושים, תגדילו חסדכם עמנו, בעבור ברית אבותינו, שיבוא מכם א' מהמשכילים להרכיב תורה וחכמה בתוכינו, ונמצא חן בעינינו במה שיגזור עלינו, הנה שְׁכָרְךָ אֲתוֹ ופועלתו לפנינו לא בְּקִרְבֵּי אִישׁ להשתחוות לו, אשר ירים קול דממה יאות לו, ובזה תתהלל כל הנשמה ותרם דגלו. ושמענו שנמצא אצל כמ"ת ***** ספר מצות חבור החכם רבינו טוביה נ"ע, מי יַעֲבֹר לֵנו אֵל עֹבֵר הִים ויַקְטֵק לֵנו וישמיענו למצוא דברי חפץ ולהוציא לאור תעלומה. והשם למען שמו הגדול יִקְרַב גאולתנו, וישלח לנו מורה צדק להסיר מסוה מעל רעיונינו, אמן.

7. כתב-הויתור של יהודי קראקא על זכות המסחר בעיר . 1485

נחנו החתומי מטה ראשי ק"ק דקראקוב מודים ומעידים בחתימת ידינו איך שבהסכמות כל אנשי הקהל נתרצינו וקבלנו עלינו ברצון נפשינו, בלי שום אונס כלל, שלא להתעסק בשום סחורה, וכל ענייני סחורה או פרקמטיא נחדל ונעזוב לגמרי. גם לא נוכל לקחת מיני סחורה או פרקמטיא מסוחרים למכרו על ידינו לגוים אחרים, זולתי המשכנות שלנו אשר כבר עבר

* רמו למסורת הרבנית. ** משחק-מלים על דרך הפסוק משלי כ"ג ל"א: כי יתן בכוס עינו וגוי. *** איוב ל"ז כ"א. **** דברים י"ז י"ב; י"ח כ"ב. ***** שם י"ג י"ח. ***** יסודות, עיקרים. ***** "כרול" היינו מלך בלשון הפולנית. ***** מחץ מתנים קמיהם ומשנאיהם מן יקומו (דברים ל"ג י"א). ***** כבוד מעלת תורתכם.

זמנם ונפסדו בריבית נוכל למוכרם בבתינו בכל עת שיזדמן. ואותם המשכנות לא נהיה רשאים לישא ולטלטל למוכרם ברחובות ובשוקים בתוך העיר, זולתי בשני ימים מוגבלים בשבוע שהם יום ג' ויום ו' יומי דשוקא, וגם בימי היריד שהוא יא"ר מאר"ק. ואותם המשכנות נמכור שנוכל להשבוע עליהם שבועה דאורייתא על עשרת הדברות שהם שלנו. ואם יקרה שאיש או אשה בזדון רוחו ילך וישא מטלטלים לתוך העיר למוכרם, חדשים או ישנים, ויקצא שימכרם או שירצה למכרם באיזה יום שיהיה זולתי בשני הימים הנזכרים לעיל וביא"ר מאר"ק, אז אנשי העיר רשאים לקחת כל המטלטלים הנמצאים אצלו, ועוד היהודי ההוא יושם בתפיסה עד שיתן קנס לאדוננו הווי"ו ד' ג' זקוקים. גם העבריות העניות יוכלו למכור בכל יום מצנפות וענקים שהם מעשה ידיהם ומלאכתם. והנה להיות האגרת הלז לעדות ולראיה ביד העירוניים ואנשי העיר לעשות ולקיים כל הא דלעיל בלי עורמה ובלי מרמה כתבנו וחתמנו.

משה ב"ר אפרים וצלה"ה

יעקב ב"ר אלכסנדר הלוי ז"ל

יהושע ב"ר אפרים זלה"ה

מרדכי ב"ר יעקב ז"ל הי"ד

8. שיבת היהודים לליטא, לאחר שנתגרשו ממנה בשנה רנ"ה . 1503

אלכסנדר, בחסד אלוהים מלך פולין, ארכידוכס של ליטא ורוסיה, דוכס של פרוסיה, זאמוט ועוד, לקאטקאלאנוס של וילנה, הסטארוסטא של הורודנא, הדוכס אלכסנדר בן יורי.

הריני מודיע למעלתך, שלאחר יישוב-הדעת עם חֶקֶר היועצים שלנו קיבלנו את היהודים למדינתנו, הארכידוכסות הליטאית, והרשינו להם לגור בכל מקום באחוזותינו ובערינו, שהיו בהן מקודם. לכשיבואו להורודנא תואיל [אפוא] גם אתה לצוות למסור ולהחזיר להם את בית-התפילה שלהם ובית-הקברות וכן המשקים והשדות והאפָּרִים. יהיונא הבתים שלהם ובית-התפילה ובתי-העלמין וכן המשקים והשדות והאפָּרִים שלהם בידיהם כמקודם וישלמו לנו תשלומים כפי ששילמו קודם לכן, וכן הפילו תחינתם לפנינו, שהרבה דוכסים ושררות, בוֹיָאָרִים ועירוניים ממחוז הורודנא חייבים להם כסף ושווה כסף ומסרבים לשלם להם; לכן, תואיל-נא גם אתה לעשות צדק עמהם כלפי כל מי שיהא להם דבר אליו ותצווה לשלם אשר יהא חייב להם. ניתן בוויילנה, 22 ימים במאָרס, אינדיקט ששי.

9. מינוי ר' יעקב פולאק לרבם של ישראל . 1503

אלכסנדר, בחסד אלוהים מלך פולין וכו'. אנו מודיעים במכתבנו זה לכל הנוגע בדבר: היות והיהודי יעקב פולאק יקר לנו בגלל שקדנותו ובקיאותו בתורת משה והלכותיה, אנחנו מצווים בכתב-מינוי זה להעלותו ולמנותו לרב היהודים. וכן אנחנו מעניקים לאותו אדם סמכות גמורה ליישב על-פי דין צודק סכסוכים בין כל היהודים, להסיר כל ריב, לתקן המעוות, להיטיב המידות ולמלא, לפי רצוננו רב-החסד, תפקידים אחרים הקשורים במשרת הרב על-פי אותה התורה. אי-לזאת אנחנו מוסרים ליהודים בכלל ובפרט היושבים בערינו ובעיירותינו וכן לאלה השוכנים בערים ובעיירות של יועצניו הדתיים והחילוניים ושל אחרים הנתונים למרותנו ומצווים עליכם [היהודים] בכל חומרת הדין להכיר ביהודי דנן יעקב פולאק כרב על פי תורתכם, לשקוד ולסור למשמעתו בכל הענינים הנוגעים במשרתו. כעדות לכך תלוי ומחובר בזה חותמנו. ניתן לפרסום בקראקוב למזכיר המלך אָרַאסמוס ויטְלִיוס הנכבד, ביום ד' בשבוע שלפני חג יוחנן המטביל הממשמש ובא [21 ביוני] שנת 1503 [לספירת] האדון ושנתיים למלכי.

10. ראשי העירוניים בלבוב אל חבריהם בפוזנא על-אודות היהודים . 1521

לכבוד ידידינו המהוללים והקנאים, היקרים והנכבדים, שלום וברכת שפע וכל טוב. להוי ידוע לכבוד מעלתכם, כי היהודים הכופרים מביאים הרס וחורבן לא לעירנו בלבד, אלא גם לערים אחרות, בהן הם מזדמנים לשבת. כשם שגזלו מאתנו ומאזרחינו הסוחרים כמעט את כל פרנסתינו, כך הם מחבלים גם במקומות אחרים, עד

כמה שידם משגת, בעסקי-מסחר של אותם הסוחרים הנוצרים עצמם. משמע, הם בלבד עוסקים במסחר, פושטים על עיירות וכפרים ואין מניחים שיבוא דבר לידי הנוצרים. וכל זה בניגוד לכתב-הקיום שניתן ל[אותם] היהודים לפני שנים הרבה ואשר העניק להם חופש המיקח והממכר בסחורות מסויימות [בלבד] וגרם [בלאו הכי] נזקים והפסדים לסוחרים בני הדת הנוצרית. ומלבד זאת, עם רכישת כתב-חירות חדשים הולך וגדל תוקפם אצל הוד מלכותו המקודש. אי-לזאת שיגרנו זה לא כבר משלחת לקראקוב להוד מלכותו המקודש והבאנו בפניו ובפני כבוד יועצי-המלכות את דבר צערם ומצוקתם של סוחרינו ודבר הרס עירנו. הוד מעלתם יועצי-המלכות ואנשי-כמורה מצויינים הגנו על ענייננו זה, אלא שהוד מלכותו המקודש מצא לנכון לדחות את הענין דגן עד לסיים הקרוב בכל אשר יתכנס.

כמו כן יודעים אנו כי לא מועטות הצרות הבאות על כבו' מצד אותם היהודים עצמם. הגנו מבקשים את הוד מעלתכם בכל לשון של בקשה להודיענו האם תרדו במועד ההוא להתנגד יחד עמנו לזכויותיהם אלו של היהודים ולטעון את טענותיכם הדומות נגד אותם היהודים בפני הוד מלכותו המקודש, שהרי אנו אמונה, כי הסכם הדדי כזה בינינו [המכוון] נגד אותם היהודים, יביא לאבדן זכויותיהם. עצה זו תהא בה משום טובה לאזרחינו וברכה למדינה.

ואנו חותמים בהוקרה וברכת שלום והצלחה.

מני לבוב, בשבת שלפני איגידיוס שנת האדון 1521.

הפרוקונסול והקונסולים של העיר לבוב.

11. קיומים של השר אולבראקט גאשטולד ליהודי טיקטין עירו

א. שנת 1522

— בימים אלה קיבלנו יהודים מהורודנא בעירנו טיקטין ונתנו להם מקום בשביל רחוב, בקאטשארוב שמעבר לגשר, כדי שיבנו שם את בתיהם וישתקעו בהם. כמו כן נתנו להם אי בקאטשארוב שמעבר לגשר, מקום שהיה אגם, ועל האי הזה יקימו להם בית-כנסת. ואם יהיה למישהו איזה דבר משפט עמהם, כי אז יש לשפוט אותם לפי כתב-הקיום שלהם, כמו כן אס-מי שהוא יזימן לדין לפני הפקיד שלנו והם יפנו אלינו, מבלי לבוא בדין ודברים עם הפקיד שלנו ומבלי להיוקק לו, — על הפקיד לא להזיק להם בכך. כמו כן אם יהודים אחרים ירצו לבוא ולהצטרף אלינו, עלינו לקבלם עם הודעה, אם רק לא יהיו מורדים במלכות. אף הרשינו להם להקים, ליד בית-המועצה, חנויות, והם רשאים שם לסחור במה שירצו — גם במלח, אם ירצו למכרו בסיטונות בחביות או בלאשטים. — ומקום קבורה, מקום להטמין את המתים, נתנו להם מאחרי הגנים, במקווא העיר, הגבעה הראשונה אשר על הנהר. ופטרנו אותם לשלוש שנים מכל המסים, ולאחר שיעברו עליהם שלוש השנים האלה, צריכים לתת זהוב אדום לבית. ומי מהם שירצה ללכת מאתנו, הרי כשם שבא מרצונו כך הוא רשאי לעזוב מרצונו.

נכתב בהורודנא 10 במארס 1522.

ב. שנת 1536

אנחנו אולבראקט גאשטולד, הפאלאטינוס הווילנאי, הקאנצלר של הארכידוכסות הליטאית, סטארוסטא של גליקס ומז'יקס. ביקשו אותנו נתינינו היהודים מטיקטין, שניתן להם זכויות חדשות, למען יוכלו להידון ולנהוג בינם לבין עצמם לפי דיניהם. ראשית שנשאיר אותם בכך, שהרב שלהם, בשם דוד או מי שיהיה אחרי כן, ידון אותם וינהג אותם לפי דיני ישראל, וכי הסטארוסטא והפקידים שלנו לא ידונו אותם בשום עניינים ולא ישלחו אליהם את שמש-בית-המשפט שלהם, ולא יעשו להם שום קשיים, אף לא יטלו מהם שום קנסות. ואם יהיה איזה משפט בין יהודי לנוצרי או בין נוצרי ליהודי, צריכים לעיין בדבר ולבררו הסטארוסטא יחד עם הרב. ואם יהיה ביניהם ויכוח איזה-שהוא בענין זה, אזי יש להביא את הדבר לפנינו. ואם יצא מן המשרד שלנו כתב איזה-שהוא המנוגד לכתב-הקיום הזה, יש לסלקו הצידה.

12. שרידי תקנות של התוועדות ראשי הקהילות בליטא . אמצע המאה הט"ז

בהיותנו נבררים מכל מדינות ליטא יושבי הארץ להיות עומדים בפרץ בעזיה להעזר ולהציל מכליון וחרץ ולתקן ולשפץ כל בדקנו, ולהרים מכשול מדרך עמינו, והנה ההולכים בחשך אור גדול יהא נוגה עליהם בראותינו [צ]ורך שעה בעת צרה

וממנה נושע וקיבלנו עלינו ועל הנלוים אלינו והם כל הקהלות של מדינות ליטא, אשר כחם מעורב בנו ועשינו בגורת עירין ובמאמר קדישין בחרם ב"ד העליון והתחתון, בנדוי ושמתא לקיים כל דבר כאשר נפרשם אחת לאחת. ואם יקום איש מדון בזדון לבלתי שמוע לתקנותינו יחולו על ראשו כל האלות האלה ויהיה לאלה בקרב הארץ עד שובו מזדונו ועונו ויתקן עיוותו ע"פ ראשי מדינה וחכמיה.

תקנה ראשונה. ביררנו תשעה ראשי מדינה ושלשה רבנים ובכל יריד ויריד דלובלין ישבו שלשה ראשים ורב א' עמהם לראות בטובת הכלל שלא תבוא ח"ו פרץ וצוחה ברחובותינו, הן מצדנו הן ח"ו מצד המלכות; יעמדו על המשמר לדרוש ולחקור בטובת הכלל ולייסר פושעים ומורדים, והגונבים ומשקרים ליהודים וגויים, לבלתי יתחלל שם שמים ח"ו. ואלה שמות האנשים אשר יעמדו במשמרתם. ביריד הנקרא בלשונם סימן יודן הקרוב ישב בלובלין הרב הזקן כמהר"ר נח בר פסח מפינסק ואם לא יוכל לבוא ישלח במקומו חתנו מהר"ר זלמן הלוי, ושלשה הראשים הם מהר"ר אליהו בר מנחם מבריסק וכמ"ר שלמה בן הק"ר משה מלודמיר [וכמ"ר] דוד בן [ר] מנחם מאוסטרוה. וביריד הנקרא בלשונם גראמניץ ישב הרב כמהר"ר יצחק בר... הראשים שעמו הם כמ"ר דוד בן מה[ר"ר] שמריא מבריסק... אברהם בר...

...מדינה פולין להוציא כל הצורך, כפי הנראה בעיניהם. גם כאשר יהיה ח"ו בלבול ודבר נוסף ויכתבו שני ראשי מדינות לשאר הראשים לבא למקום שיקבעו, אזי כל הראשים הנ"ל יבוא איש איש ממקומו לעזרת ה' בגבורים קל חיש מהרה. ואם ח"ו יהיה אונס לראש המדינה ההוא בעת הצורך ההוא, אזי יבררו ראשי אותו הקהלה איש אחר במקומו לאותו השליחות. אכן באופן שיברר האונס בהוראות ראשי אותו הקהלה ולא בעניין אחר. וכן נגמר ונעשה באם ח"ו יבא עלילת שקר על איזה בעל הבית או על משרתיו, על יחיד או על רבים, משלוש עלילות שקרים המפורסמין, שהם ממזר ולחם מגועל וגרים, אזי אותן היחיד או רבים יתן רביעית לכל מה שיוציאו על העלילה ההיא. ואם רביעית ממונו של אותו יחיד או רבים פחות מרביעית הבלבול אזי לא יתן רק רביעית ממונו סוף סוף איזה שיהי' פחות יתן והמותר יתנו שאר בני המדינה כולה. ועוד תקננו שבכל יריד ויריד שבלובלין יבררו ראשים הנ"ל שלשה דיינים להיותם מוכנים לישב בדין שמוע בין אחיהם כגדול קטן ישמעו ועל פיהם יהיה ויקום כל דבר ויהיה כח בידם לדון לכל הקרוב אליהם הן סך גדול הן סך קטן, ולעכב את הנתבעי' בלובלין כדי שירדו לדין לפניהם. ואשר יעשה בזדון לבלתי שמוע אליהם, יהיה מוחרם ומנודה ונלכד בכל העונשין הנ"ל. ויהיה כח ביד הדייני' להכריזו בבית הכנסת ולעשו כפי ראות עיניהם ולתפסו בידי גוים, ככל הישר בעיניהם יעשו. והדיינים לא יחמיצו הדין יותר מג' ימים. אכן [אם] אחד מבעלי דינים רוצה לקבול על הדייני' לפני שלשה ראשים והרב הנ"ל שיהיה שם בעת ה... ואם איזה בעל הבית שישעבד עצמו...

13. הרשאה ליהודי פולין-גדול לבחור להם רב ראשי כרצונם . 1551

אנחנו זיגיסמונדוס אבגוסטוס, בחדס אלהים מלך פולין, ארכידוכס של ליטא, האדון והיורש של הארצות קראקא, צוזמיר, שיראדז, לענטשיץ, קויא, רוסיא, פרוסיא, מאזי, קולם, זאמוט, אלבינג, ופומרנא, מודיעים בכתבנו זה לכולם ולכל אחד לחוד, כל מי שצריך לדעת זאת. יועצים מסויימים הודיעו לנו בשם נתינינו היהודים שבפולין-גדול, כי יש אשר במות רבם או שופטם הדתי נשאר פנויה ועומדת משרת הרב או השופט וכל עוד לא העמדנו אחר במקומו של הנפטר רבים מעשי-ההזנחה [בקרב אותם היהודים]. לכן נתבקשנו בשם אותם היהודים של ארצות פולין-גדול ליתן להם את הזכות לבחור בהסכמה אחת פה אחד רב או שופט דתי שייטב ויישר בעיניהם, כל-אימת שהאיש ימות ומשרתו תתפנה. אנחנו שמענו את בקשתם של יועצינו ונעתרנו ברוב חסד לדבריהם אשר העתירו עלינו היהודים ומצאנו כי יש לתת להם את הזכות הזאת. אי-לזאת אנחנו מעניקים לאותם היהודים בתוקף כתב-הרשאה זה את הסמכות הגמורה לקבוע ולבחור את הרב הראשי והשופט הדתי בכל עת של צורך, כל-אימת שימות האיש ומשרת הרב או השופט תתפנה.

אנחנו נותנים לו את הסמכות הגמורה לשפוט, לחקור ולדרוש, לגזור ולפסוק ללא ערעור את כל היהודים היושבים בארצות פולין-גדול ובדוכסות מאזי אשר בתחום שיפוטו; להטיל עונשין וחרמות כדין וכמנהג דת משה ולעסוק בכל הענינים האחרים הנוגעים בדת. יחד עם זאת אנחנו חוזרים במפורש ומקיימים מה שהצהירו אותם היהודים עצמם בפנינו; ויהי כי יעז איש מן היהודים ההם את פניו וינהג קלות-ראש בעונשין וחרמות שהטילו עליו הרב או השופט והראשים האחרים

של היהודים ולא יתן את לבו להפקיע עצמו מהם במשך חודש ימים, יימסר לדינו על-מנת להיענש בעונש מות, וכל נכסיו יוחרמו לטובת האוצר שלנו. ולמען יוכל הרב הנוכחי דגן למלא את חובותיו ותפקידי המוטלים עליו ביתר הצלחה ונוחיות. אנחנו פוטרם אותו בכתבנו זה מהיות כפוף למרותם המכבידה של הפאלאטינים, השרים, הפקידים והשופטים למיניהם, של כולם יחד וכל אחד לחוד, אשר במלכותנו ואחוזותינו. הילכך לא יהא עליו לבוא ולשאת באחריות בפני איש מאלה אלא בפנינו. לכן אנחנו מצווים בכל חומרת הדין על כולכם ועל כל אחד לחוד, אתם הפאלאטינים, הקאסטלאנים, השרים, הפקידים, האצילים ונתינינו האחרים, באשר אתם שם, שתראו את הרב הראשי שנבחר על-ידי היהודים הנ"ל מפולין-גדול, בחזקת מופקע משיפוטכם ומרותכם ושלא תפריעו בעדו בביצוע והוצאה-לפועל של סמכותו ושלא תתירו שיפוע [בכך]. כמו כן אנו מורים ומצווים עליכם בחומרה, שלא תפטרו את היהודים בגלילותיכם, באחוזותיכם ובאדמות המוחזקות על ידיכם מהיות נשמעים ומצייתים לשיפוטו ושלא תשחררו אותם מהיות מיוסרים ונענשים בעניני דת על ידו. ואילו עליכם, היהודים שלנו בארצות פולין-גדול ודוכסות מאזי, [אנחנו מורים ומצווים בחומרה] שתכבדו את הרב אשר יהא באותו הזמן ותישמעו לו כראוי בתחום סמכותו, כלומר בעניני דת. ולמען קיים את חסדנו [אליכם] אל תעזו בשום אופן להתחמק, במישרין או בעקיפין או באמתלאות שוא אילו-שהן, מסמכות שיפוטו. וכעדות נאמנה לכתב זה תלוי חותמנו. ניתן בוויילנה ביום החמישי בשבוע לפני חג העליה הקרוב של מריה הבתולה המהוללה מאד [13 אבגוסט] שנת האדון 1551 ו-22 שנים למלכי.

14. כתב-קיום לבניית בית-ישיבה בלובלין . 1567

אנחנו זיגיסמונד אבגוסטוס, בחסד אלוהים מלך פולין, ארכידוכס של ליטא, האדון והיורש של הארצות קראקא, צוזמיר, שיראדו, לענטשיץ, קויא, רוסיא, פרוסיא, מאזי, זאמוט, קולם, אָלבינג, פומרנא וכו', מודיעים בכתב זה לכל הנוגעים בדבר, לכלל ולפרט, כעת ולעתיד-לבוא:

בהשתדלותם של יועצים מסויימים שלנו ולפי בקשתם רבת-ההכנעה של יהודי לובלין, הננו מרשים להם, בכתבנו זה, להקים בכספי הקהילה היהודית ישיבה ובית-כנסת לצדה ולבנות את הישיבה ובית-הכנסת בחלקת ביתו של הרופא יצחק מאי, הנמצא בין הבתים היהודים שבפרבר לובלין, דהיינו ברחוב-היהודים, וכן [להתקין] בתוך הישיבה כל אשר ייראה דרוש לנוחיות הלימודים. הנהלתה תהיה בידי איש אשר ייקנה מסמכות והשפעה בין המורים ויהא מסוגל לקיים סדר ומשמעת בקרב התלמידים. כל חכמיה ורבניה של לובלין יתוועדו למועצה ויבחרו אחד מביניהם לראש-הישיבה. יהא זה אדם המגדיל תורה ומאדירה ביניהם ובידו תהא סמכות-הפיקוח על המורים ועל החניכים כאחד. אנחנו מעניקים לו בזה את תואר-הכבוד ראש-ישיבה (rector) ולא זו בלבד שפוטרם אותו מהיות כפוף למרותו של ישראל בן שכנא רבה של לובלין בעת הזאת ושל רבנים אחרים לעתיד-לבוא, אלא אף מפקידים אותו על כל החכמים והרבנים. ומאחר שההוראה בישיבה דגן חייבת להיות חינם אין כסף, אנחנו מזכים ופוטרם אותה מכל הקנסות והמסים למיניהם לקופתנו ולקופת המדינה. וכעדות לכך תלוי ומחובר בזה חותמנו.

ניתן בהורדנא ביום 23 לאבגוסט שנת 1567.

15. מגילה עפה על לימוד המקרא וחכמת הפילוסופיא . בערך 1559

— איך עלה בדעתך, אתה הסכל, להתפאר בדיעת ספר מורה הנבוכים, אשר הוא מלא חכמות אמתיות, דקדוקיות, הגיוניות, לימודיות, טבעיות, אלהיות, גנוזות ונסתרות עד בלתי תכלית, ואין [אתה] מבין אפילו קצת הנגלות והדברים הקלים שבו? ולפי שיקרה כן בעניני האמונה, כי יש בה דברים רבים אשר סיבותיהם נסתרות ובנקל אפשר לאדם ליכשל בהם על-ידי המטעים או הטועים, לכן ציוו לנו חז"ל: *הוי שקוד ללמוד מה שתשיב לאפיקורוס. ר"ל לְמַד עַד שְׁתּוּכַל לְהַשִּׁיב לְאִפִּיקוּרוֹס תְּשׁוּבָה נִיחַצַחַת, שְׁיִזְכַּרְחַ עַל יְדֵה לְהוֹדוֹת וְיִסְפִּיק בְּדַעְתּוֹ, כִּי אֵילּוּ לֹא כֵן מֵה חִידְשׁוּ לָנוּ חוֹזֵיל בּוֹה? הֲלֹא כֹל מִי שִׁוְדַע לְדַבֵּר יִכּוֹל לְהַשִּׁיב לְאִפִּיקוּרוֹס, הֵן יִהְיֶה מִסְפִּיק לוֹ אוֹ לֹא מִסְפִּיק, וְאֵין זֶה צָרִיךְ לִימוּד. וְהֵנָּה הִלִּימוּד בְּמֵה שִׁוְשֵׁב לְאִפִּיקוּרוֹס אֵי

* אבות ב' י"ד.

אפשר אלא בלימוד החכמות החקיריות. ומוזה הלימוד יצא עוד תועלת אחרת והוא שנהיה נחשבים בזה חכמים ונבונים לעיני העמים. וזהו דעת התורה באמת באמרה ושמרתם וצפיתם פי היא תקמתכם ובינתכם לצניי העמים וק"ל. ולא כמו שדרש החמור הגדול, חותן הסכל הנ"ל, בשבת הגדול שנת שי"ט ואמר בעזות מצחו, שאין צריך שום יהודי ללמוד דבר רק התלמוד לבד, וכל שאר הספרים הם ספרי המירם. ואפילו העשרים וארבע, אמר, שאין צריך שום יהודי ללמוד בו הרבה או מאוד. ואני אומר עפ"א בפומיה, כי החמור הזה טעה בדברי רש"י בברכות** במה שא"ר אלעזר מנעו בניכם מן ההגיון, ופרש"י לישנא קדא אל תרגילו בניכם במקרא יותר מדאי. ואעפ"י שזה הלשון לא אתוקם ופירש לישנא אחרינא, מכל-מקום אפילו בלישנא זו אין כוונת רש"י שלא יטריחו במקרא הרבה או מאוד, כמו שהבין זה החמור, רק הכוונה שלא ירגילו בו יותר מדאי. ותינוקות של בית רבן יודעים, כי הפרש גדול יש בין אָמֶרֶךְ הרבה ובין אָמֶרֶךְ יותר מדאי ואין צריך להאריך בזה. — כללא דמילתא מן התורה ומן הסברא הוא, כי כל לימוד וכל ידיעה צריך לטרוח בו הרבה ומאוד, הן מקרא הן תלמוד הן שאר חכמות, וצריך כל אדם לבדוק עד שידו מגעת. וכל המתרשל ממה שחייב לעשות, עתיד ליתן את הדין והקולר תלוי בצוארו. — ועוד, כי מה שאמר החמור, שאין מותר ללמוד רק התלמוד לבד, זהו סותר באמת למה שאמר הכתוב ושמרתם וצפיתם פי היא תקמתכם ובינתכם לצניי העמים. וזה כי אף אם נהיה בקיאים בכל חדרי התלמוד, לא נחשב בזה חכמים לעיני העמים. ואדרבה, כל סברות התלמוד ודרשותיו ודרכיו הם לעג והיתול בעיני העמים, אם לא נלמוד יותר מזה, כדי שנדע לכבד ג"כ סברות התלמוד והדרשות באופן שיוכשרו בעיני העמים, השכל יעיד עליו. והנה הנסיון יעיד על זה ג"כ, כי מעולם לא ניצחו את המינים אלא בעלי המקרא ובעלי החכמות. ואעפ"י שדרשו חז"ל זה הפסוק לצד אחר נאה ומקובל***, מכל מקום פשוטו יורה על מה שאמרתי לכל מי שישתכל הפרשה היא בעין השכל. וכבר ביארתי זה ביאור יפה במה שחיברתי על ההקדמה של ר"ש אבן תיבון, שהקדים לשמונה פרקים של הרמב"ם ז"ל.*** —

ואחזור על דברי הראשונים ואומר: מה שחייבת. אתה הסכל, ראש אדוננו הרמב"ם ז"ל למלך מלכי המלכים ית' באמריך שהוא היה מין גמור (בעבור שמצאת באיזה ספר פסול על דרך צד מפי צד איך שכתב הרמב"ם ז"ל בספר מורה הנבוכים שהמלאכים של אברהם היו נראים לו כן במראה הנבואה ולא היה כן במציאות חוץ לשכל, וכן אתונו של בלעם לא נמצאת בתואר הזה המפורסם, ועוד דברים הדומים לאלה), על זה אשיבך מלין. לא על דעתי להספיק וליישב דעתך בזה (רק להראות השרים בתורה והסגנים בחכמה את יופי הספר הזה ר"ל מורה הנבוכים וכל זה בכללות ולא בפרטות), כי ידעתי בך, הסכל, שלא תקבל דברי אפילו עם כל הסברות וההוכחות היותר טובות שבעולם, ואפילו אם יבואו מלאכי אברהם ויעידו על דבני. כי הש"י היקשה את לבך ואימץ את רוחך למען נפול תיפול ולא תוסיף קום בעבור מריך הגדול... כי כבר התריתי בך בק"ק פראג שתסור מזה הענין הרע ותבעתי אותך לדין... לפני כל בני הישיבה וגורו עליך בכל תוקף לסור מזה וקיבלת עליך את הדין, אבל לא קיימת רק נתת כתף סוררת, ותיכף בואך הנה ק"ק פוזנא הוספת לחרף ולגדף והיית מלעיב במלאכי אלהים ומתעתע בחכמי דעדיפי מנביאים קדושים משרתי עליון, ואלה האנשים נקובי השם אשר חרפת וגידפת והלעגת עליהם: הרמב"ם והרמב"ן, והשר יצחק אברבנאל, ור' יצחק עראמה והר"ש טוב והר" אברהם אבן עזרא, ורבנו בחיי הזקן, ורבנו בחיי השני, והרלב"ג, והר" דוד קמחי, והר" יוסף אלבו, והר" יצחק הישראלי השני, והרשב"א, והחכם ר' יונה שחיבר פירוש על האלפסי ורבינו סעדיה גאון, אמרת, אלו לא יראו יה"ה בארץ החיים. ונתת הסיבה בא"ל, באשר קצתם פיהם פתחו בחכמות החקיריות ותורת חסד פילוסופיא על לשונם, וקצתם הוציאו האגדות של התלמוד מן פשוטיהם והיטו אותם לכוונה אחרת שכלית, אשר אין ספק שהיתה קבלה בידיהם מן רבותיהם שקצת האגדות פשוטיהם גוזמא בעלמא ולא היו דברים מעולם, ואין בהם רק תוכם ופנימיותם, והחיצוני קליפה ויזרק, מצורף שזה יראה בתחלת המחשבה השכלית, מצורף עוד שחז"ל בעלי התלמוד העיד על זה ואמרו דברי חכמים בלשון הואי ובלשון גוזמא בפר' גיד הנשה**** ובשאר מקומות. — ואחזור לדברי ואומר, כי עוד נמצאו אצלנו, מלבד אלה חמשה עשרה הנזכרי, רבים למאות ולאלפים, חדשים גם ישנים, אשר עסקו וחיברו ספרי חכמות חקיריות פילוסופיות והוציאו הרבה מאגדות התלמוד מפשוטיהם, אשר לפי דעתך הטפשית, הסכלית והארורה, כולם הם חסרי אמנה ח"ו. אמנם לפי האמת כולם הם בעלי שם טוב ומחזקים באמונה ישרה, ומכותלי

* וקל להבין, ** כ"ח ע"ב. *** חישוב תקופות ומזלות (שבת ע"ה ע"א). **** חסד לאברהם, קראקא שלי"ו. ***** חולין צ' ע"ב.

ספריהם ניכר כי המה חכמים מחוכמים, אופנים וחשמלים, מאורות גדולים, ומימיהם אנו שותים, כי הם מן המקדש יצאו, רוח יי דיבר בהם ומלתו על לשונם ולעומתו ינשאו. והם קיבלו שרשי החכמות והקבלה קבלה אמיתית שכלית, לא קבלה שכלית, דמיונית, מוטעית, כמוך הפתי הנמהר! —

16. חיזוק האמונה - מוצאי המאה ה"ז

אמר הצעיר שבתלמידי לומדי תורה, הקטן שבכל בני החבורה, יצחק בן א[דוני] א[בן] אברהם תהא נפשו בצרור החיים צרורה קנא קנאתי ליי אלקי צבאות לחילול שמו הגדול והקדוש והנכבד והנורא, ולחילול תורתו הקדושה התמימה הנאמנה והישרה היקרה, המשיבת נפש המחכימת פתי המשמחת לב ועינים מאירה, בראותי כי גמר חסיד ופסו אמונים, מגוי צדיק שומר אמונים, האמונים עלי תורה וספרי נביאים נאמנים, יודעי בינה לעתים לדעת מה ישיבו חורפים דבר ר[וצה] ל[ומר] לאומת הנוצרים, הדוברים סרה ומתפארים בדברים, אשר לא כן על ה' צבאות העבריים, הבורא כל היצורים, ותהי האמת נעדרת, בהעדר הידיעה ודרך השקר גוברת, בגבורת שומריה ותמיד כל היום שמו ית' מנואץ מקול מחצצים, מנאצים אצים לוחצים ומחצצים, בהצי לשונם האנשים האנושים בךעה חלושים, הנאנחים והנאנקים, העשוקים ורצוצים, הנפוצים בארבע כנפות הארץ, הנפרצים פרץ על פני פרץ, ובאורך ימי הגלות, וקיצור ימי הדלות הזלות, ובצוק העתים המכצעים, וקושי הזמנים המזומנים, להשקותם מי המרים המאררים, אבדה חכמת חכמיהם ובינת נבניהם נסתרה, על כן תפוג תורה ולא יצא לנצח משפט אמת לאורה, ואעפ"י שהדברים עתיקים, והמשפטים צדיקים, חוקים כראי מוצקים, וכוזה מזוקקים, כולם נכונים למביניהם, חיים הם למוצאיהם, אין בהם נפתל ועיקש, מכל-מקום חרדת אדם יתן מוקש, כי מי יוכל לדון עם מי שתקיף ממנו, הן יחסוף ומי ישיבנו, עכ"ז צדיקים ילכו במ פושעים יכשלו במ, על כן לימדונו רבותינו ע"ה באמרם הוי שקוד ללמוד תורה ודע מה שתשיב לאפיקורוס, והרצון בו לאפיקורוסים אשר לא מבני ישראל המה, וכאשר יקשו לנו נגד תורת יי תמימה, בטענות טעונות ערמה ונכל, המטוענות בחרב השכל, כמנהגם כפעם בפעם בדברים שאין להם טעם, כי תמיד אומרים הבורעים בעם וכסילים, הלא תראו הלא תדעו אתם היהודים האמללים, מדברי הנביאים המתנבאים בגזרת אל אלים, איך אתם מדרך האמת רחוקים ונבדלים, כי לא ידעתם איזה דרך ישכון אור דרך לעבור גאולים, וירחיבו פיהם וילעגו ואין מכלים. כשמוע איש ניגש ונענה, אשר בשם ישראל יכונה, קול מתרף ומגדף ומנאץ, לא יפתח פיו כי לא ימצא מענה, אז יאחו חבלים וצורים כי לא שמע בקול מורים, ולא הוציא בשמן ההשכלות, יותר מאשר הוציא ביין הסכלות, או מנעתהו מהשכיל האמת טרדת הגלות, ולכן לא ידע להוציא לאור משפטי השם וצדקותיו, להודיע לבני אדם גבורותיו, על כן אמרתי אני בלבי עת לעשות ליי ספר מעט חכמות ורב האיכות, כי יהיו דברי בו בקוצר ולא באריכות, ולהיות לאנשים חלושי הדעת וקצרי הבינה כמוני למשען ומשענה קראתיו ספר חיזוק אמונה לחזק ידים רפות, מהעדר הבנת דברי הבטחתינו, ולאמץ ברכים כושלות מאורך קץ גליותינו. כי שמעתי דיבת רבים אשר לפנים גם הם בשם ישראל מכונים, אבדה האמונה נכרתה מפיהם, ויתערבו בגויים וילמדו מעשיהם, ויעבדו את עצביהם, ויהי להם למוקש בהתערבם ביניהם, אחר שלא ידעו להשיב על דבריהם, להראות להם מדברי הנביאים, כי שקר הם מתפארים ומתגאים, ולגלות כמו כן עדות שיבושיהם וטעותם מתוך דברי ספרי אמונתם ודתם, ואעפ"י שהאומה ההיא עלינו בעוונותינו גוברת, מכל-מקום האמת עוזרת, ואם לא נוציאם מאמנתם נשכך מעלינו תלונתם וידעו כי אין האמת אתם כאשר ידעו רבי' מאומתם, כי טח מראות עיניהם מהשכיל לבותם, אכן בפקוח השם את עיני לבבי, ברוב חסדו ואמתו, להבין מעט מזער כטיפה מן הים הגדול מנפלאות תורתו, להבין אחד מני אלף אלפין ורבוה רבון מסתרי דתו, וכן לראות להבין בקצת ספרי האומות ובלשונותם, בהיותי בימי בחרותי יוצא ובא לפעמים בין השרים ויועצי ארץ בחצריהם, ובטירותם הבטתי ואראה שיבושיהם, בספריהם אשר חיברו, הקשבתי ואשמע לא כן ידברו, כי לדעות זרות וסבלות נבערות, פנים הסבירו ובכלי דעת מלין יכבירו, ועם כל זה היו מרחיבין עלי פיהם בצוק לבותם, ומאריכין לשונם בקוצר ידיעותם, בהביאם ראייתם החלושה, מתורתנו הקדושה, ובהראות טענות וקושיות בדברי כזבים, מדברי הנביאים וכתובים, אשר לא צדקו ולא עלתה על לבם, ולא היתה כזאת בקרבם, ע"כ שגו ברואה, פקו פליליה, למרות עליון בציה.

ואני הצעיר בשבטי הדל באלפי, כאשר הייתי בימי חורפי, וכל ימי צבאי, עם היותי נבזה והדל אישים, ולא למדתי חכמה ודעת קדושים, נתווכחתי עם הגמונים, ושרי המדינות הראשים, שרי המאות ושרי החמשים, חכמי חרשים ונבונים לחשים, ועם

כל מי אשר מלאו לבו להתוכח עמי ולא הכלימוני, כי היו דברי עמהם בנחת ובדברי פיוס וריצוי ולא בדברי ריב וקנטורין ולא ביישוני, אלא הוסיפו לאהוב אותי, בשמעם דברי וטענותי ותשובתי, כי תורת אמת היתה בפי וצולה לא נמצא בשפתי ולא אמרתי דבר שלא הראיתיו רשום בכתב אמת, כדי שתהיה האמת ידועה לכל ובלתי נעלמת. ולפיכך הואלתי לי לכתוב לזכרון על הספר, הטענות אשר זכרוניהם משלי אפר, אשר טענו לי גדולי הנוצרים וחכמיהם, הם מספרי האון גליון שלהם עם התשובות אשר השיבותי לכל אחת מטענותיהם, ועם קצת הטענות אשר גם אנכי טענתי על דבריהם, כפי המחשבה העולה על רוחי, וכפי מה שקיבלתי מפי סופרים ומפי ספרים, ובאלקי ישראל שמתו מבטחי, להורות אותי בדרך אמת, שלא תצא טעות ומכשלה מתחת ידי. —

17. עסקי חכירות ואיסורם בוועד ד' ארצות . 1580

זאת לדעת לכל עמי הארץ, אנשי קודש בני ברית, שהסכימו האלופים והמנהיגים דארבע ארצות יצ"ו, בראותם המעמד ומצב הארצות לעת כזאת, הצריכים חיזוק, בפרט אודות האנשים הלהוטים אחרי הבצע והממון להתעשר מחמת אורנדיש * גדולים ועצומים, שיש לחוש פן יביאו לידי סכנה גדולה ועצומה יוצא לרבים ח"ו, ע"כ הסכימו כולם כאיש אחד ובפה אחד: שכל מי אשר בשם ישראל יכונה לא יהא לו שום עסק לשכור טשאפווי ** בפולין גדול ובפולין קטן ובמאזי, הן מהמלך יר"ה, הן ע"י מושלים או בשום תחבולה בעולם. גם שלא ישכרו שום מינץ או זויפא *** במדינות הנ"ל ולא שום גרעניץ מכס ****, דהיינו מכס קראקא ופוזנא והשייך להם. כל הנ"ל לא ישכור שום יהודי באופן הנ"ל ולא יתעסקו בעסקים אלו שום התעסקות בעולם. ואיזה איש אשר ימלאנו לבו לשכור או להתעסק בעסקים אלו שום התעסקות כנ"ל, אחת דתו להיות מוחרם ומנודה משני עולמות, יהי מובדל ומופרש מכל קדושת ישראל, פתו יהא כפת כותי, יינו יין נסך, ושחיתתו כשחיתת נכרי, ובעילתו תהא בעילת זנות, וקבורתו תהא קבורת חמור, ושום רב או צורבי לא יתעסק בקידושין שלו, הן לבניו הן לבנותיו, ושום אדם לא יתחתן עמו, ויהא ארור ומקולל בכל האלות והקללות הכתובות בספר התורה ובקללות שקילל אלישע לגחזי נערו—יחולו על ראשו עד אשר יסור מדרכו הרעה ויציית לדברי המורים.

18. ברירת הקהל . קראקא 1595

רב או ראשים או טובים או קהל יצ"ו או שאר מינויים שבעולם לא יבררו אלא ברחוב היהודים, דהיינו שיתמנו הממונים הנ"ל בהסכמת ראשים וטובים וקהל יצ"ו וכפי דת תורתנו, לפי שיש לנו ע"ז קיומים ממלכים ומכל השרים ומושלים ואף מושבעים אנו ועומדים על כך מהר סיני. —

הזמן למנות מדי שנה בשנה ד' ראשים, ה' טובים, י"ד הנבררים קרואי עדה מהקהל יצ"ו ושלוש כתי הדיינים, תחתיים שניים ושלישיים, וג' בעלי חשבונות אצל הטובים יהא תמיד בחול המועד של פסח. ועל פרנס החודש המצנה להזמין את כל הקהל, למען יהא הדבר ביום ראשון של חול המועד כנ"ל. ואם אחדים מן הקהל יצ"ו לא יהיו פה, אף-על-פי-כן יבררו כנ"ל, אם הרוב הוא בכאן, ומיד ביום ראשון של חול המועד פסח בל ינהג עוד שום איש ראשות וטובות, עד שיבררו מחדש כסדר הקהלה על פי המבוררים, כמבואר למטה. אולם הרשות ביד הקהל הישן ליתן כוח לראשים ולטובים הישנים יצ"ו לנהוג הראשות עוד י"ד ימים, אם השתדלות הראשות מן השררה יר"ה תימשך.

ואם במשך י"ד ימים לא יוכלו ח"ו להשתדל הראשות, יפתחו את חותמות הנבררים החדשים וינהגו [הללו] את נשיאותם ברחוב היהודים ובלעדם לא ירים איש את ידו ואת רגלו, והישנים יתראו לפני השררות, כאילו הם המנהיגים, אך לא יעשו שום דבר כי אם ברצון ובהסכמת ראשים וטובים החדשים. ולהשתדלות הראשות מהשררה יר"ה יבררו החמשה בוררים ג' אנשים משתדלים, כפי ראות עיניהם.

סדר מינוי ראשים וטובים וקהל ודיינים ובעלי חשבונות בחול המועד של פסח יהיה באופן זה. ראשים וטובים וקהל יצ"ו ישבו ביחד ויקבלו עליהם באמנות שמים, על דעת המקום ועל דעת הבריות, בלי ערמה ובלו מרמה, שאף א' מן הקהל לא

* חכירות. ** מס המשקאות. *** בית-המטבע או מיכרה. **** מכס הגבול.

עשה ולא יעשה קנוניא עם חבירו, הן עם יחידים הן עם רבים, בעסק הברירה הנ"ל, אלא שכל אחד יגיד דעתו לשם שמים לטובת הכלל, כפי אשר יורו אותו מן השמים, ולא לשם עצמו ולא למען חבירו אף לא להכעיס, וכי יבררו אנשים הנראים להם ראויים והגונים לטובת הכלל, והכל לשם שמים.

וכך תהא הברירה, ראשים וטובים וקהל יצ"ו, כל אחד מהם רשאי להציע לבורר איש אחד, שאין לו שייכות למציע. ושייכות היינו: שלישי בשלישי, תרי בעל כאשתו, וקרוב ונתרחק, ואבי החתן ואבי הכלה, וב' חברים או שותפים, דהיינו שרוב עסקיו עמו. — מכל אלה אין הוא רשאי להציע; והוא רשאי להציע מי שבתוך הקהל או מחוץ לקהל, ראשים, לא יניחום בקלפי. ואותם האנשים שהוצעו, יניחום בקלפי, והשמיים יוציאו מתוך הקלפי ט' אנשים, שיהיו כשרים זה לזה מן התורה. והיוצא ראשון [מתוך הקלפי] פוסל את קרובו היוצא אחריו.

ומיד לאחר שיצאו תשעה האנשים מתוך הקלפי יישבעו בפתיחת ארון הקודש לפני השמיים יצ"ו, שיבררו חמשה אנשים בעלי שכל ומדע היודעים בטוב צורך הנהגת הקהלה יצ"ו וראויים והגונים לברור לטובת הכלל ראשים וטובים וקהל יצ"ו וג' כתי דיינים כנ"ל וג' בעלי חשבונות; ויכללו [הט' האנשים] בשבועות שלא יעשו שום קנוניא בעולם, אפילו שנים יחד, וכל הנ"ל יבררו [החמשה] על פי שבועה בפתיחת ארון הקודש לפני הראשים והטובים והשמיים יצ"ו, שיבררו כל הנ"ל לא כדי להניח דעתו של מישהו כי אם לטובת הכלל, כפי דעתם הטובה, וכי אותם החמשה או אפילו שנים מהם לא יעשו שום קנוניא ביניהם ולא יעשו שום קנוניא, על דעת המקום ב"ה וכו', בלי שום תחבולה וערמה בעולם. ומבין ט' הנ"ל לא יבררו לחמשה אנשים רק שנים לכל היותר.

והם [החמשה אנשים] יבררו ארבעה ראשים, חמשה טובים, ארבעה עשר קהל יצ"ו, ג' דיינים תחתיים וג' דיינים שניים וג' דיינים שלישיים וג' בעלי חשבונות לטובת הקהל יצ"ו כרצונם. וגם יעשו גבאים ממונים חמשה דהיינו הויפט לייט, וגם יבררו האלופים על היתומים וגם ממונים על תיבת הטשופובי, — הן מן הקהל הישן יצ"ו הן מתשעה אנשים הנ"ל הן חוץ לקהל יצ"ו הן ממונים וצמם, באשר יורו אותם מן השמים, אולם כשידובר בו או בפסול לו מן התורה, יצוו עליו לקום [ולצאת].

ולאחר השבועה הנ"ל יסגרו תיבה אותם חמשה אנשים עד שיעשו ראשים וטובים וקהל יצ"ו ודיינים ובעלי חשבונות כנ"ל ויחתמו בחתימת ידם ובחותמם. ותיכף לאחר חתימתם כנ"ל יתנו זאת ליד אחד מן השמיים והשמש יחזיק אצלו עד שיקויים. ותיכף ומיד לאחר שמסרו לשמש, אין עוד לאותם חמשה אנשים ביחד ומכל שכן למקצתם שום כוח לשנות אפילו דבר אחד מכל מה שעשו. ועל כל פנים לא ימהרו וישקלו היטב, לפחות משך לילה עד אור הבוקר. וחמשה אנשים הנ"ל אינם רשאים, בעונש וחומר השבועה הנ"ל על דעת המקום ב"ה ועל דעת הבריות, לגלות אפילו ברמז במי בחרו, עד שהראשות תפורסם כנהוג.

וחמשת האנשים שנבררו יהיו כשרים זה לזה ולא תהא שום שייכות ביניהם, דהיינו אפילו שלישי בשלישי, תרי בעל כאשתו וקרוב ונתרחק ואבי החתן ואבי הכלה ושני שותפים, — כל הנ"ל פסולים זה לזה. וכן הראשים והדיינים מכל כת וכת שיהיו גבררים על ידי חמשה האנשים, אף הם יהיו כשרים ולא תהא להם שום שייכות זה לזה ככל הנ"ל.

הטובים הנבררים לזמן הנ"ל, אף הם יהיו כשרים זה לזה ולראשים כדין תורה. לקהל יצ"ו רשאים לברור פסולים בינם לבין עצמם או פסולים לראשים ולטובים אפילו מן התורה. אולם בשעת מינוי הקהל יצ"ו יהיו שני הפסולים נחשבים לדעה אחת ואינם צריכין לקום [ולצאת].

19. מרות הקהל

הוא זהירים שלא תריבו עם הקהל לעולם, לא בעבור מס ולא בעבור צדקה ולא בעבור שררה ולא בעבור שום דבר בעולם, אף אם נראה בעיניכם שהקהל עושה לכם צ'לה גדולה, אך דברו ענייניכם לפניכם בנחת, רק שפתותיכם נעות וקולכם לא ישמע לצעוק לפניכם כדרך אנשי ריב ומדון. ואחר-כך כאשר יצא עליכם מהם, כן תעשו, לא תסורו מן הדבר אשר יגידו לכם מימן ושמאל, ר"ל אפי' אם יהיו הדברים בעיניכם כמחליף הימין בשמאל, אפילו הכי תעשו כמצוותם, כי יש לכם לחשוב, שהם אומרים על ימין שהוא ימין, כי רוח ה' על ראשי העם ומנהיגיו ולא יעזוב את חסידיו לעולם וישמרם מן

הטעות ומן המכשול. אמרו זכרונם לברכה*: הראה הקב"ה לאדם הראשון דור דור ודורשיו דור דור ומנהיגיו וכו'. ואמרו רבותינו ז"ל** על ׀המתנשא לכל לראש אפילו ריש גרוותא מן שמיא מוקים ליה. במדרש מ"ד*** אמרת אלקי צרופה אין הקב"ה נותן גדולה לאדם עד שבדקו בדבר קטן ואחר כך מעלהו לגדולה וכו'. ולפי זה יהי פי' מלת אמרת אלקי מלשון את ה' הקמרת וה' הקמיקה. כלומר שאין הקב"ה נותן גדולה, מעלה ושררה לענין פרנסות הדור עד שבדקו מקודם. ואם כן, הואיל ומנהיגי הדור הם בהסכמת המקום ב"ה, מחוייבים אתם לשמוע להם ככל אשר יצוו עליכם ותתלו הטעות בכם. ועוד, כי הרבים עדיף, ותמיד דברי יחידים בטלים הם אצל רבים, ואפילו במחלוקת שהיא לשם שמים ואפילו האמת עם היחידים, כמו שמצינו בר"א הגדול שברכותו החכמים על שהיה חולק על רבים ולא השיגחו לכל האותות והמופתים אשר עשה לפניהם כגון חרוב זה יוכיח, אמת המים יוכיח וכו'****. על כן אנכי מצוה אתכם ומוזיר אתכם באזהרה יתירה שתרחיקו מזה הדבר ומן הדומה לזה הרחק מאד.

20. תקנות שעשו בעלי-בתים ביניהם . קראקא 1613

הסכמה זאת הסכמנו יחד כל החתומים מטה לאשר ולקיים בכל תוקף ועוז כל התקנות שנתקנו מעולם. בראש הסכמנו שכל אחד מהחתומין מטה מחוייב להטיל בכל שבוע ושבוע לצדקה שלנו טפל אחד וגם מן הרווחים שיזמן לו השי"ת בחסדו מכל זהב חלק א'. והסוחרים שבינינו יתנו ג"כ מרווחים שלהם אחד חלק מכל זהב, אך אין צריכין לשלם בכל שבוע, רק בכל חצי שנה יעשו חשבון לפי אומד דעתם. וכל אחד מאתנו ח"מ מחוייב לילך בכל שבוע ושבוע עם שמש שלנו לגבות הטפלים והחלקים הנ"ל מן הרווחים. ומי שמסרב מלילך, יתן לצדקה שלנו גדול, והרשום אחריו ברשימה מחוייב לילך במקומו. ואם גם השני מסרב מחוייב גם כן ליתן גדול לצדקה שלנו, והרשום אחריו ילך. וכן יהיה עד כלות הנרשמים ואחר כך יחזרו ויתחילו מן הראשון הרשום. ועל כל זה ביררנו מיד ה' אנשים גבאים, דהיינו האלוף מהר"ר חיים, ר' אדון יודלש, וכמ' יחזקאל, ר' זרח שמש וכמ' שמואל בהר"ר ישראל שמש.

עוד ביררנו שלשה רואי חשבונות שיחשבו עם הגבאים מדי חודש בחדש ומה שגבה מן [...]. התיבה עם המעות היא מונח חודש אחד ביד אחד מן הגבאים הנ"ל, והמפתח מן התיבה ביד אחר. ואינו רשאי לנגוע במעות הנ"ל עד שיהיו ביחד חמשים זהו פו' ואז יפקחו מה יעשו וזאת יהיה עם כל בני החבורה יצ"ו. והשלשה רואי חשבונות הלא המה כמ' ליב חלבנהש וכמ' יקר וכמ' קפמן בכמ' שמואל גרומרק.

עוד ביררנו ג' דיינים: הר"ר חיים ר' ארון יודלש, הר"ר העשיל והר"ר חיים גרונמש. ונתנו להדיינים הנ"ל מקל ורצועה והורמנא לשפוט בין איש לרעהו מבני חבורתנו יצ"ו, דהיינו מה שחייב אחד לחבירו מחמת ממכר סחורה באמנה שקורין אויף גיזעצט וגם מחמת השגת גבול, הכל דינו לפי ראות עיניהם. ויקנסו למי שיסרב מלשמוע פסק דין שלהם בכל מיני קנסות שיכולים ועונשים אחרים והכרחות. סוף דבר הכל נשמע, שהרשות בידם לכופו בכל מיני כפיות שבעולם עד שיקבל עליו את הדין וישוב מדרכו הרעה ושב ורפא לו.

גם הסכמנו שלא יבזה איש לרעהו ואפילו בינו לבין עצמו ומכל שכן בפני רבים ומכל שכן להכות איש [את] רעהו. ואם ח"ו יעבור אחד מאתנו מכל הנ"ל הרשות נתונה להדיינים לקנוס אותו, הן בממון הן בעונשים אחרים הן בתפיסות, ולגלות קלונו ברבים בבית-כנסת שלנו. עד שיעשו ויקבלו ויקיימו כל מה שיפסקו ויטילו עליהם הדיינים ויסורו מדרכיהם הרעים. השכירות של השמשים שלנו היא באופן הזה. דהיינו באם תהא התביעה פחות מחצי זהו פו' יתן לשמשים א' טפל, ואם תהא התביעה יותר מחצי זהב עד אלף זהו יתן לשמשים א' גדול פו'. והשכירות היא מונח בתיבה שקורין ביקס עד תשלום חודש שלם ואז יפתחו הביקס ויחלקו כל הנמצא בתוכו, החציה למשרתי הקהל יצ"ו כמ' יצחק וכמ' יוזפא והחציה כמ' יצחק קרופש ויעקב שאול הייבמש. כל זאת יהא בהיותנו בקהילתנו יצ"ו. אמנם המשפטים שיהיו על הירידים יהא הכל לשמש היריד, מי שיבורר מפי החבורה יצ"ו.

עוד הסכמנו ליתן שכירות לשמשים יצחק קרופש ויעקב הנ"ל בכל שנה ליצחק חמשה זהו וליעקב שלשה זהו. והשמשים

* סנהדרין ל"ח ע"ב. ** ברכות נ"ח ע"ב. *** שמות רבא פ"ב, ג'. **** ב"מ נ"ט ע"ב.

הנ"ל מחוייבים לבוא בכל יום ויום ל[פרנס] ה[חודש] של הדיינים לשאלם אם יצטרכו להם. גם מחוייבים לבוא ולילך בכל שבוע לגבות הטפלים והחלקים והרווחים ויצרפו אחד עמהם כנ"ל. גם יגבו מה שיישארו חייבים ולתפוס וליקח משכונות. מי שלא יתן ויקיים ככל הנ"ל.

הגבאים ורואי חשבונות והדיינים כנ"ל גם השמשים הנ"ל ביררנו עד ח"ה דסוכות שע"ד לפ"ק. ובזמן שהוא מחוייבים המבוררים להקהיל כל בני החבורה יצ"ו ולברור מתוכם תשעה, ותשעה יבררו חמשה אנשים ואותם חמשה יבררו גבאים ובעלי חשבונות ודיינים ושמשים לשנה תמימה, וכן יחזור חלילה עד הגואל.

גם הסכמנו שהדיינים לא ידונו רק סוחרים במעשי פרווה ולא שאר סוחרים.

עוד הסכמנו כשיגיע הזמן לברר התשעה אנשים הנ"ל יניחו לתוך הקלפי חציים אנשים של סוחרים וחציים מן אנשים וכלים, עוד הסכמנו שאם תוך השנה ירצה אחד מאתנו לחזור ויהוציא ראשו מן תקנותינו הנ"ל אזי הרשות בידו, רק באופן שצריך לשלם בעד כל השנה המגיע עליו, ואף אם מועטים או אפילו רובם יחזרו מתקנותיהם ולא יישארו כ"אם שלושה או ארבעה, תהא הצדקה שלהם והרשות בידם לעשות בהמעות שיהיו תוך הצדקה כל מה שירצו, לחלקם לאיזה דבר מצוה שירצו לפי ראות עיניהם.

כל הנ"ל נעשה בידיעת ר"ט יצ"ו, אך באופן שאינם יכולים להכריח שום אחד שאינו חתום בפנקס שיכנס בתקנותיהם הנ"ל; גם משרתי הקהל ישמעו לדבריהם. שמעתי מפי ר[אש] ה[קהל] וכמ' ירמי' יצ"ו.

נאם משה שור ולא אדם ספרא מתא בק"ק קראקא הכותב וחותם בציוויים יום ב' ד' סיון שע"ג לפ"ק.

21. שונאם של ישראל על עסקיהם . 1618

— צא וראה בליטא, ברוסיא [האדומה], בולין, בפודוליא, ברייסן; יהודים בחדרי-המכס, יהודים חוכרים ערים, כפרים, אפילו מדינות ודוכסיות שלימות; יהודים מחזיקים מכסידרכים ומכרות; יהודים פונדקאים בעלי מנופולין, עד שאינך יכול ואינך רשאי להשיג שום דבר אלא אצל היהודי. אכן עלבון גדול הוא לשמו של המשיח, שיהודים בעלי חכירות כאלה נוגשים את הנוצרים, והמאמינים מוכרחים להשתחוות בפני מחללי שם האדון. —

בלבוב, בלובלין, בפוזנא וביחוד בקראקא — מבלי לדבר על וילנה, מוהילב, סלוצק, בריסק-דליטא, לוצק ועוד — יש להם ליהודים כמעט בכל בית-חומה חמש, עשר, חמש-עשרה, שש-עשרה חנויות, והחנויות מלאות סחורות וכל מיני ממכר. — כדי להוסיף ולענות את הנוצרים שבמדינה, הם [היהודים] הולכים אל הארצות שמהן מביאים סחורות שונות לפולין, מעמידים סוכנים שלהם בכל מיני מקומות וערים, ומעבירים לידיהם כל מיני סחורות הבאות מארצות וערים שונות. היהודים מרבים את המחסנים הרגילים שלהם, וכשבאות לפולין אי-אלו סחורות, מיד מזדרזים היהודים וקונים את הכל. כשאינ ידם משגת בבת-אחת, הם מחתימים את הסחורה בקופסאות, כיפות וארגזים, עד ששיגו את הכסף, תחילה הם מפיצים את הסחורה במחיר זול בין שאר היהודים שבערים ובעיירות ורק לאחר שסיפקו כבר את צרכי היהודים הם מוכרים לנוצרים את הסחורה הגרועה, שכבר עברה עשר ידים, במחיר גדול פי שלושה. —

הסיבה לכך [לדלדולה של העיר קראקא] אינה אלא היהודים, שהורסים את הזכות המעולה של עיר-הבירה לגבי קדימת הקניין וכפיית הדרך, בהעבירם סחורות שונות למקומות אחרים; בסחרם בסחורות שונות שהם מקדימים וקונים אותן בדרכים ובחדרי-המכס, בניגוד להסכמים שבינם לבין העיר ובניגוד לפריווילגיות שניתנו על-ידי מלכי פולין זכרם לברכה לעיר ולסוחריה. נוסף לכך הם שולחים ומוציאים סחורות וממכרים שונים לאונגאריה, למערהין, לשלזיה ולמקומות אחרים ועל-ידי כך הם מעלים מאוד את מחירם. הם עושים מסחר בתבלין ובכל מיני תבואה, בדבש וסוכר, בתוצרת-חלב ובשאר צרכי-אוכל-נפש ואין לך כמעט סחורה, למן היקרה ביותר ועד הזולה ביותר, שהיהודים אינם עושים בה מסחר בעיר זו, כמו בשאר כל הערים, ואין הם מסתפקים בכך שהם יושבים בחנויות ועושים עסקים, אלא שמקצתם אף מחזורים עם סחורתם בשוק, בבתים ובחצרות. — ואם הקונים דורשים איזה דבר אחר, הם מפתים אותם ומושכים אותם אל החנויות היהודיות בהבטיחם להם סחורה טובה, וכך אין הסוחר המסכן יכול לקנות שום דבר הוגן ולמכור כלום, בגלל היהודי הנקלה. אזכיר מקצת פרטים, בקראקא נמצא בין השאר יהודי אחד בשם בוציאן, מלבד שאר עסקים ומלבד מה שהוא משיט

סחורות לדאנציק, יש לו, ליהודי זה, שבע חנויות בקראקא, וסוכנויות כמעט בכל מקום בפולין. והוא עושה עסקים בשלוש או ארבע מאות אלף זהו, שפן אין לך סחורה שאיננו עושה בה מסחר. יש יהודי בשם משה, שמביא סחורות שונות מפראנקפורט, מלייפציג, מנידרלאנד, אשר תחילה היו בני קראקא מקבלים את הסחורה משם, ואילו עכשיו הם מקבלים אותה מידי הנקלה הזו, יש שני אחים בני ישראל, הנוסעים לבובה, מקום שמגיעות סחורות שונות מתורכיה, ביחוד פרוות של חולדות-הבר עד אלפיים, והם נוטלים לידם את כל הסחורות השעירות. משה סן־קליק מחזיק בידו את כל פרוות הצבל, יש לו סוכנים בירידים שבמעהרין, וינא, אוסטריה ופראג, קונה שם סחורות ומוכר אותן כאן לסוחרים המדוכדכים במחיר כפול. — בוא נא לבובה, מה יכול שם הסוחר בן המקום ושאינו בן המקום להשיג? אלמלא התחזקו קצת הארמנים, היתה העיר הולכת ונחרבת. יש להם, ליהודי לבוב, קשרים עם היהודים שבוואלאכיה ושבתורכיה, ובפרט עם אלה של קושטא, וכל הסחורות והמסחרים הם בידיהם. —

עליך, לובלין, מה אגיד, את הסובלת מציטי טרף אלה בכל המסחרים, עד כדי כך שלא היתה עיר ענייה ממך, אלמלא הצילוך הכינוסים התכופים של בני-האצילים, דמי השכירות מבת-החומה בעת הירידים, וישיבות בית-הדין-העליון. שהרי בנוגע למסחר, קצרה ידם של סוחרין, המעטים למדי, ואף של אלה בני המקומות האחרים. הכל נמצא בידי היהודים הנקלים, והם ממלאים את השוק הקטן שלך, עד שלא תבחין בנוצרי ביניהם. —

אפנה לפונא. מה אמצא שם? היא אמנם מגינה על עצמה בתוקף גם בזמן האחרון (וראויה יותר מאחרות לשבח על שהיא דואגת לעצמה). אף-על-פי-כן גם שם כמעט אותן הצרות שבשאר הערים. היו שם לא מומן מתיית מאזור וכן משה הארוך ובניו, שעשו עסקים עם לייפציג ופראנקפורט וערים אחרות שבתוך המדינה ומעבר לים כדי רבבות זהו. עכשיו קונה משה פאקוש כדי כמה מאות אלפים. הוא הדין לייקא העשיר. צבי העשיר מנהל עסקים שונים כדי מאה וחמשים אלף. הוא קונה כל מיני סחורות מנירנברג, לייפציג, פראנקפורט ואלו שקאות מצרפת, נידרלאנד, ליבק, האמבורג, שטטין, אמסטרדם, שנידין, נורבגיה, מוסקבה, ובדרך הים לדאנציק, ואחר-כך הוא שולח אותן לירידים ומוכרן לנוצרים במחיר כפול או משולש.

ובממכר הסחורות הם נוהגים בזה הדרך: יהודי כמו שד יושב לו, מלובש כאדון, על כסא בחנותו, ולו עשרות ציידים יהודים לבושי קרעים, המפתים ומושכים אליו, באמצעים מלאכותיים, את האצילים והאנשים האחרים לקנות אצלו. הוא עושה שם עסקים בשיעור מאה, מאתים, שלוש וארבע מאות זהו ליום, בעוד שהנוצרי העלוב, בחנותו או במחסנו, אינו משתכר לעתים אף גדול אחד. — הוא הדבר בירידים, ביחוד בחשובים שבהם. בלענטשיץ, לויביטש, פונא, גניזן, טורן, לובלין, לבוב, ירוסלב, קראקא הם מהלכים עדרים עדרים, עד שאין כמעט להבחין בנוצרים ביניהם. הם מצרפים יחד איזה סכום כסף ומקבלים, מעשה-כישוף, מסוחר חוץ את מיטב הסחורות. — הנוצרי הנבוך מפסיד הרבה זמן כדי למכור את מעט הסחורה שבידו ולבסוף אינו מוכר ואין לו כסף לקנות סחורה. ולא זו בלבד, בכונתם להזיק לנוצרים, הם [היהודים] מקדימים לשכור בירידים את המקומות הטובים ביותר להצגת הסחורות למכירה, ואחר-כך הם משכירים אותם [המקומות] במחיר יקר יותר. — האדונים הפרוונים [בקראקא] היו לפני שנים נודעים לתהילה. — תחילה הגדירו את עצמם הבוגדים הללו [היהודים], כמו בכל מקום וביחוד בקראקא, כמשרתיהם של הפרוונים. היו נוטלים מהם פרוות ומחזרים עם הסחורה למכרה לאצילים במקומות האיכסון שלהם. לאחר שרכשו להם אמון, התחילו נוסעים עם הפרוות אל הירידים, קשרו היכרות עם האצילים ומכרו את סחורות הפרוונים בתורת שלהם והוציאו שם רע ככל שיכלו על בעלי-המלאכה הישרים. לאחר שהיהודים רכשו להם אשראי אצל הסוחרים, הם מושכים אותם שימכרו את סחורתם לאיזה יהודי, בחור מגודל, בעל זקן, מלובש כהלכה בכובע של קטיפה, שהם קוראים לו בשם משה או לייזר או מארק העשיר, בהוציאם בדרך זה מידי הפרוונים גם את הסחורה וגם את האשראי, הרי הם נוסעים ובאים אל הירידים, קונים לעצמם את כל הסחורות כאמור לעיל, — ומפרישים לנוצרים רק מעט, איזה פירור, במחיר גדול פי שלושה ממחיר הקרן.

ואין די בכך. הם מביאים, בניגוד לחוק, סחורות מעובדות ופרוות מוכנות — מפיהם, מעהרין, גרמניה. — צימל היהודי מקראקא — קונה על-ידי סוכניו חמרי-גלם פרווניים, מעבדם בקראקא ושולח את הסחורה על הירידים. ואילו אוקס מתקן בגדים ישנים, משכונות אבודים, מוסיף קצת פרווה חדשה — קטיפה או אריג ומוכרם בתורת בגדים חדשים. עוד יותר ממנו עושה כן לֶקֶן בן מארק. בקנותם לבסוף בירידים את כל פרוות הביבר, הם מתקינים עתה כובעים לנשים, — שמעשיתם התפרנסו

עד עכשיו הפרוונים העניים ואלמנות הפרוונים והעניים שבהם—ומוציאים את המחיה הכשרה הזאת מידי הנשים הנוצריות.

22. גזירת פאבלוק . 1637

ויהי בשנת שבע למלוך ולאדיסלאב, שנת השצ"ט[?] לפ"ק, קם קוזאק אחד ושמו פאבלוק ימ"ש וקינא קנאת בני עמו היננים ומרד במלכות פולין. ויאספו אליו אנשים ריקים ופוחזים הרבה, ויעברו מעברות הים השחור, שנקרא 'אחרי המפתן' ובלשון רוסיא פורוקי. ושם יש המדבר הגדול רחב-ידיים לאסוף העם ובכל פעם שמרדו היונים נסו לשם, כי שם לא בא אדם מעולם, אם לא הקוזאקין. ומיד שעבר הפוחזו לשם, עברו אליו הקוזאקין ושאר יונים למאות ולאלפים. אז נתוועדו שם להכחיד שם מישראל חלילה, כאשר הם מעולם מלכי יון** : כתבו על קרן השור שאין לכם חלק באלהי ישראל, או להריגה. גם חילקו ביניהם כל מלכות פולין, והצורר פאבלוק הנ"ל יהיה עליהם מלך בווארשה עיר-המלוכה. אבל הקב"ה היודע מחשבות הפר עצתם וביטל מחשבותם והשיב להם גמולם בראשם. אף-על-פי-כן בחזרתם מאחורי המפתן החריבו בעוונותינו הרבים הרבה בתי-כנסיות והרגו לערך מאתים נפשות מישראל, גם החריבו הרבה בתי-תפילות והרגו הרבה כמרים בק"ק לוחוויץ ובק"ק לופן וסביבותיהן, והנשארים נסו למדינות פולין.

23. תקציב הוצאות של קהל . פוזנא 1638

ק"ל זהו שכירו, ק' זהו הספקה	1. אב"ד
קנ"ו זהו, כל שבוע ג' זהו; ע[ל] ז[ה] גובים קלפי בערך ק"ז	2. דרשן
[ר' זהו?]	3. רופאי
ער"ה זהו	4. ר' שמעון חזן
ר' זהו	5. ר' ליב חזן כץ
ר' זהו	6. ר' משה חזן
ק"כ זהו	7. לחיים חזן
ל' זהו	8. לגעץ חזן
כ' זהו	9. לר' הירץ חזן
ח"י זהו, י' זהו...	10. לג' שמשי ב"ה
ל"ו זהו	11. לג' אונטר שמשי
ש' זהו	12. לשתדלן
ק"ן זהו	13. לשלמה שמש
[מתנות לפעמים?]	14. להירש שמש
ג' זהו; עו' כ"ה זהו	15. ליצחק דיין
ל' זהו	16. לר' יוזל סופר
י' זהו	17. לר' הירש כץ שמש
ל' זהו	18. לשני היבם***
י"ב זהו	19. לשמש מן דיין
ק"ג זהו	20. לששה וועכטר**** יהו'
ק"ח זהו בחורף ובקיץ נותני הממונים	21. לשלשה וועכטר גוי'
ד' אלפי ר"ט פ' [?] זהו	22. לגבאים לקצבה
ר' זהו	23. לקופה גבאי

* בני הדת היוונית-האורתודוכסית. ** כשם שמלכות יון הקדומה גורה בשעתה, בימי אנטיוכוס אפיפנס, על ישראל ואמרה להם, לפי המדרש: כתבו על קרן השור וכו'. *** מיילדות. **** שומרים.

24. ת[למוד] ת[ורה]; פסח, שבועות, סוכות
25. הוספה לת"ת הנ"ל
26. הוספה למ[לביש] ע[רומים]
27. הוספה לאתרוג
28. הוספה בריחיי פסח
29. כללות
30. הוצאות כשרים
31. לשמאי[ם]
32. לקבצני ונערים עם ש[כר] ע[גלה] פה ובגניזן
33. הוצאות יריד גניזן לפאדווי ופאדסטאראסט *
34. יריד גראמניץ
35. הוצאות צוק לובלין
36. ליורשי ר' מ[נדל] ז"ל
37. סכומי וגלגולת ארצות ויום וועד עם הוצאות
38. בנייני
39. הוצאות רירין **
40. למלך יר"ה
41. לוואיי[וואדי]
42. לפאדוואיי[וואדי]
43. לסופר שלו
44. לענראל
45. לכופר [לסופר] שלו
46. לבורגרוו ****
47. לסורגאטר *****
48. לבישוף פוזנ'
49. לטום *****
50. לשחורי *****
51. לפראבישטק פריי *****
52. לדאמיניקנים
53. לגלחים ושילרי
54. למקים מסי[ם]
55. ל[ראש] ע[יר] ועצה עם משרתי
56. בשמים בפרוטרוט
57. משפטי בערך
58. פרוטרוט קטן לשנה
- תצ"ב זהו כ"ג
- ר' זהו
- ק"ן זהו
- ר"ן זהו
- ק' זהו
- ר"ן זהו
- פ' זהו
- ט"ו זהו
- ת' זהו
- ר' זהו
- ש"ג זהו כ"ג מעות עניי א"י ולקרובי ריי"ק
- ר' זהו
- ת"ר זהו מן י"א לסלק
- י"ב אלפי לפחות
- ר' זהו
- ת' זהו
- ר' זהו
- ב' אלפי עם כל הוצאות
- אלף זהו עם כל הוצאות
- ק"ן זהו עם כתבי מקנצליי ***
- אלף זהו עם כל הוצאות
- ק"ן זהו עם כל הוצאות
- ק' זהו עם בשמים ושאר הוצאות
- ק"ן זהו עם בשמי והוצאות חתימה
- ר' זהו בשמי ושאר מתנו'
- ש' זהו עם בשמי
- ש' זהו עם הלואות קברצין ***** ובשמי
- כ"ה זהו מס
- ק' זהו עם בשמי והלואות ומתנו'
- ס' זהו עם מסים
- שע"ג זהו
- ק"ן זהו
- ת"ר זהו
- ר' זהו
- ג' אלפי

רווחי בלובלין סנימון [יודא]. בלובלין אדר. [כל יריד ח' אלפים]; ביערסלב, לקהלתינו, לאבי יתומי, לאבי בתולו
לפריציי, לייניצוס, לטוטשינסקי, לאנטוני, למומר קורניק.

* Podwojewoda, podstarosta ** צינורות (לאספקת מים). *** לשכה. **** Burgrabia ***** Surogator
***** Dom, כנסיה. ***** יצועים. ***** מרבדים. היינו הלואה שניתנה בשוה-כסף. ***** כומר.

כל הנ"ל הוא בשנה פשוטה, מלבד הוצארי חוץ שהיא משנת שצ"ח והלאה

מפולת בתי	בתשרי שצ"ח	יג"א
טומלט *	בתמוז שצ"ט	י"א
קדוק **	בשבט ת"א	כ"א
בסיון ת"א טומלט		ה"א
באלול ת"א הריגת מעלצר		ה"א
פשר מינכין *** בתשרי ת"ב		ו"א

מלבד שאר פרוטרוט לאלפי גם לוואיי [וואדין], ויענראל ושאר שררות.

24. הנהגה של מדינת פולין . לפני שנת ת"ח

דאָמרינן במסכת אבות שמעון הצדיק היה משיירי אנשי כנסת הגדולה. הוא היה אומר: על שלושה דברים העולם עומד. על התורה ועל העבודה ועל גמילות חסדים. רשב"ג אומר על שלושה דברים העולם קיים, על הדין ועל האמת ועל השלום. כל אלו ששה עמודים, שהעולם עומד עליהם, נתקיימו במדינת פולין.

עמוד התורה. המפורסמות אין צריכין ראייה, שלא היה כל־כך הרבה תורה בכל תפוצות ישראל כמו במדינת פולין. בכל קהילה וקהילה היו תופסין ישיבות, והיו מרבין שכר לראש ישיבה שלהם, כדי שיוכל לתפוס ישיבה בלא דאגה ולהיות תורתו אוֹקנותו. ולא יצא הר"י כל השנה מפתח ביתו לחוץ, אם לא מבית־המדרש לבית־הכנסת, וישב תמיד יום ולילה ועסק בתורה. וכל קהילה וקהילה היו מחזיקים בחורים ומספיקים להם ממון דבר קצוב בכל שבוע שילמדו אצל הראש ישיבה. והיו מחזיקין לכל בחור לפחות שני נערים, שילמדו אצלו שיוציא גפ"ת **** מן הפה מה שלמד ויהא רגיל בה לפלפל, והיו נותנים לנערים אכילה מקופה של צדקה או מן התמחוי. ואם היתה קהילה של חמשים בעלי־בתים היו מחזיקין לא פחות משלושים בחורים ונערים, והיה בחור אחד עם שני נערים אצל בעל־הבית אחד ולפחות שהיה אוכל הבחור תמיד על שולחנו כאחד מבניו; אף־על־פי שהיה לבחור הספקה מן הקהל היה בעל־הבית מוותר לו אכילה ושתיה מה שצריך. וקצת בעלי־בתים הנדיבים היו נותנים גם לנערים להיות מאוכלי שולחנם תמיד ג' נפשות והיו נותנים אכילה ושתיה כל השנה. וכמעט שלא היה בית בכל מדינות פולין שלא היו לומדים בו תורה, או בעל־הבית בעצמו היה למדן, או בנו או חתנו היו לומדים, או בחור אחד מאוכלי שולחנו. ולפעמים היו כולם יחד בבית אחד. והיו מקיימין כל ג' דברים שאמר רבא במסכת שבת פ"א ***** אמר ר'קה דְרַחֲמִים בְּפָנָיו הָיוּ לִיה בְּפָנָיו דְּמֹקִיר רַבֵּן הָיוּ לִיה סְתֵנוֹתָא רַבֵּן, דְּדָחִיל מַרְבָּנָא הוּא גּוֹפִיָּה הָיוּ צוֹרְקָא מַרְבָּנָא. ולכן היו בכל קהילה וקהילה הרבה חכמים: אם היתה קהילה מחמשים בעלי־בתים היו שם עשרים חכמים שנקראו בשם מורינו או בשם החבר ***** והראש ישיבה היה על כולם וכל החכמים היו נכנעים תחתיו והיו הולכין אצל הר"י על הישיבה.

וכך היה סדר הלימוד במדינת פולין: הזמן היה מה שהבחורים והנערים היו מחוייבים ללמוד אצל הראש ישיבה. בקיץ מר"ח אייר עד ט"ו באב, ובחורף מר"ח חשון עד ט"ו בשבט, ואחר ט"ו בשבט או ט"ו באב היתה רשות ביד הבחורים או הנערים שילכו ללמוד בכל מקומות שירצו. ומר"ח אייר עד חג השבועות, ובחורף מר"ח חשון עד חנוכה, היו לומדים כל בני ישיבה גמרא, פרש"י ותוספות בהתמדה גדולה ולומדין בכל יום הלכה. דהיינו עמוד אחד גמרא עם פירוש פרש"י ותוספות נקרא הלכה. והיו הולכין כל החכמים והבחורים שבקהילה וכל מי שיש בו ריח תורה על הישיבה אצל הראש ישיבה, והראש ישיבה לבד ישב על כסא וכל החכמים ושאר בני ישיבה ניצבים עליו סביב לו. והיו מפלפלין זה עם זה בהלכה קודם שבא הר"י על הישיבה. וכשבא הר"י על הישיבה, כל אחד היה מקשה לר"י מה שקשה לו בהלכה והוא מתרץ לכל אחד ואחד. אחר־כך שתקו כולם והר"י אמר מה שחידש בהלכה ואחר שאמר כל החידושים, אמר הראש ישיבה חילוק, דהיינו שמקשה בגמרא או ברש"י או בתוספות שדבריהם סותרים זה את זה. מקשה קיצורים או סתירות בגפ"ת ומתריך אותם והתירוצים ג"כ סותרים זה את זה ואמר על קשיא אחת תירוץ שני וכדומה לזה עד שהלכה עומדת על בוריה. ולפחות אינן הולכין מן הישיבה עד אחר הצהריים

* מהומה, פרעות. ** Kaduk, החוק שלפיו עוברים נכסי עזובין בלא יורשים לרשות המלך. *** נזירים. **** גמרא, פירוש רש"י, תוספות. ***** כ"ג ע"ב. ***** תארי כבוד שניתנו על־ידי הרב לבעלי־בתים בני תורה ובני חשיבות, לפי מעלתם.

בקיץ. ומחג השבועות או מחנוכה ואילך עד חג הפסח או עד ר"ה, הראש ישיבה אינו מרבה כל-כך בחילוקים והוא לומד עם החכמים פוסקים ארבעה טורים* בביאורים, ועם הבחורים הוא לומד רב אַלְפֶס או שאר ספרים, ועל כל פנים עוסקין גם כן בגמרא. פרש"י ותוספות עד ט"ו באב או ט"ו בשבט, ומכאן ואילך עוסקין, עד הפסח או עד ר"ה, בפוסקים או בשאר ספרים לבד. וכמה שבועות לפני ט"ו באב או ט"ו בשבט הראש ישיבה הוה מכבד לבני הישיבה שלו כל אחד ואחד, שיאמרו חילוקים על הישיבה במקומו, הן לחכמים הן לבחורים, והם היו אומרים החילוקים והראש ישיבה שומע אליהם והיה מפלפל עמהם, כדי שיחדדו בני הישיבה. והיו לומדים בכל מדינות פולין מסכתא א' כסדר הששה סדרים. ולכל ראש ישיבה היה שמש אחד, שהלך מדי יום ביום מחדר לחדר שילמדו הנערים, הן עניים הן עשירים, והזהיר להם כל ימות השבוע שילמדו ושלא יטיילו ברחוב, וביום ה' בשבוע היו מחויבים לילך כל הנערים בקיבוץ יחד אל הגבאי הממונה על ת"ת ושאל אותם מה שלמדו בכל השבוע, ומי שאינו יודע שום דבר מה שלמד או שטעה בדבר אחד, השמש היכה אותו בשבטים גדולים, בציווי הגבאי, ועשה לו גם שאר חַךְפּוֹת גדולות בפני הנערים, כדי שיהיו לו לזכרון שילמד בשבוע אחר יותר טוב. וכן בערב שבת הולכין כל הנערים בקיבוץ יחד אל ראש הישיבה לשאול אותם מה שלמדו בכל השבוע כנ"ל. בזה היה מורא ופחד גדול על הנערים ולמדו בתמידות. גם בשלושת ימי הגבלה** או בחנוכה היו מחויבים הבחורים והנערים לחזור לימודם כל מה שלמדו באותו זמן, וכנגד זה נתנו להם פרנסי הקהלה מתנות ממון דבר קצוב. כך היה המנהג עד ט"ו באב או ט"ו בשבט. ואחר-כך נסעו הראש ישיבה עם כל בני ישיבה שלו, הבחורים והנערים, על היריד שהוא יומא דשוקא. בקיץ היו נוסעין על היריד וְקָלָב ועל היריד וְעַרְיָסְלָב ובחורף על היריד לְבוֹב ועל היריד לְוֹגְלִין. ושם היתה רשות ביד הבחורים ונערים שילכו ללמוד באיזו ישיבה שירצו ללמוד שם. והיו בכל יריד ויריד כמה מאות ראשי ישיבות וכמה אלפים בחורים וכמה רבבות נערים וסוחרים יהודים ועכו"ם להבדיל היו כחול הים, כי מסוף העולם ועד סופו היו באים על היריד. ומי שהיה לו בן או בת להתחתן נסע על היריד ושם עשה חיתון*** כי כל אחד מצא שם דמיונו וזוגו. ונעשו כמה מאות חיתונים בכל יריד ויריד ולפעמים אלפי חיתונים. ובני ישראל אנשים ונשים היו הולכין ביריד בבגדי מלכות, כי היו חשובים בעיני מלכות ובעיני העכו"ם. ובני ישראל היו רבים כחול הים, ועכשיו נתמעטו בעוונותינו הרבים. השם ירחם עליהם. וכבוד גדול היה לראש ישיבה בכל קהילה, ודבריו נשמעין הן לעניים הן לעשירים ולא הימרו איש את פיו ובלעדו לא הרים איש את ידו ואת רגלו ותגזור אומ"ר וְקָסוּ. והיה בידו מקל ורצועה להכות ולהלקות ולקנוס ולעשות חרפות לעוברי עבירה ולתקן תקנות ולגדור גדר להפריש מאיסורין. ואע"פ כן היו אוהבים לראש ישיבה ומי שהיה לו מנה יפה, כגון תרנגולים פשוטים וברבורים**** אבוסים ודגים טובים, היה מכבד בו לר"י בְּמַחְצָה או בכול ושאר מתנות ממון או כסף וזהב אין שיעור. גם בבית-הכנסת רוב מי שקונה מצוות היו מכבדים לר"י, ולראש ישיבה היה חיוב להיות שלישי מן העולין לקרות בתורה בשבת ויום ראשון של יום-טוב על-כל-פנים, ואם היה הר"י כהן או לוי היה חיוב שלו להיות כהן או לוי או אחרון, אף-על-פי שהיו הרבה כהנים או לויים בבית-הכנסת. ולא יצא אדם בשבת ויו"ט מבית-הכנסת, עד שהלך מתחילה הראש ישיבה ואחריו בני ישיבה שלו ואחר-כך כל הקהל והיו מלווין אותו עד ביתו. וביו"ט הלך כל הקהל אחריו לביתו, להקביל פניו ברגל, ומזה נתקנאו כל החכמים והיו לומדים בתמידות, שיבואו גם-כן לידי מעלה זו להיות ראש ישיבה באיזו קהילה ומתוך שלא לשמה בא לשמה וּמְלֵאָה הארץ דעה.

עמוד עבודה. יש בזמן הזה תפילה במקום עבודה, שנאמר וּשְׁלֵמָה פְּרִים שְׁפָתֵינו. והיתה התפילה מיוסדת על אדני פו. קראש, היו חברה שמשכימין לפני עלות השחר "לשומרים לבוקר", להתפלל ולקונן על חורבן הבית. וכעלות השחר היו משכימין בני החברה של תהלים ואמרו תהלים כמו שעה אחת לפני התפילה וסיימו תהלים בכל שבוע. וחלילה שיעבור אדם בבוקר זמן תפילה בשינה ולא ילך לבית-הכנסת, אם לא באונס גדול. ואם הלך לבית-הכנסת, לא יצא אדם משם למשא ומתן שלו עד ששמע דברי תורה מפי שום חכם או פרש"י על התורה או נביאים או כתובים או משניות או דינים, מה שלבו היה חפץ ללמוד, כי היו בכל בתי-כנסיות כמה כיתות של חכמים, שהיו מלמדים לאחרים בבית-הכנסת מיד אחר התפילה ערב ובוקר ומקיימים גְּלוּ מִסִּיל אֶל סִיל גְּרָאוּ [אַל] אֱלֹהִים בְּצִיּוֹן.

* קובץ ההלכות הידוע לר' יעקב בר' אשר. ** שלושת הימים שלפני חג השבועות, על שם הגבלת הר סיני ג' ימים קודם מתן תורה (שמות י"ט, י"א"ב). *** שידוך. **** תרנגול מ שסורסו, כדי שישמנו וייטב טעמם.

עמוד גמילות חסדים. היה אין שיעור לגמילות חסדים שבמדינת פולין. כראש, בהכנסת אורחים. אם בא חכם או דרשן אחד אורת, אף בקהילות שהיו פתקין* בשביל האורחים, לא היה צריך תלמיד-חכם לבנות כבודו לקבל פתק, רק הלך אל איזה פרנס מהקהילה להתארח באשר ייטב בעיניו. ובא שמש הקהל ולקח הקיבוץ** מאתו והראה הקיבוץ אל הגבאי או אל פרנס החודש אשר יהיה בימים ההם ונתנו לו מתנה כפי ראות עיניהם ושולחין לו עם השמש דרך כבוד. והתארח אצל בעל-הבית אחד כמה ימים שירצה. וכן שאר האורחים שקיבלו פתקין, היו נותנין לו פתק אחד והתארח אצל בעל-הבית אחד אשר עלה בגורלו כמה ימים שירצה האורח. ולכל הפחות היה פתק אחד ג' ימים. ונתנו לו אכילה ושתייה ערב ובוקר וצהריים. ואם היו רוצים לילך לדרכם, היו נותנין להם צידה לדרך ושולחין אותם על סוס ועגלה מן קהילה לקהילה. ואם באו מארץ מרחקים או ממקומות אחרים בחורים או נערים, או בעלי-בתים, או בתולות, היו מלבישים אותם מיד, ומי שרוצה לעשות מלאכה היו נותנין לבעל-מלאכה, ומי שרוצה לשרת היו נותנין אל הבית לשרת, ומי שירצה ללמוד היו שוכרים מלמד שילמוד אצלו, ואחר-כך, כשנעשה בחור חשוב, לקחו עשיר אחד לביתו ונתן לו בתו וכמה אלפים זהובים לנדוניא והלבישו בגדי מלכות, מאן מלכי רבנן.*** ושלח אותו לאחר נישואין ללמוד חוץ לביתו בישיבות גדולות. אחר-כך כשבא לביתו, אחר ב' או ג' שנים, היה חמיו שלו מחזיק לו ישיבה בביתו והיה מפזר ממון לבעלי-בתים חכמים גדולים שילכו אליו על הישיבה כמה שנים עד שנעשה גם כן ראש ישיבה באיזו קהילה. ואף כשלא היה הנער בחור חשוב באותו זמן, רק כשהיה לו לב טוב ללמוד שאפשר שיהיה חכם כשילמד, בא לפעמים עשיר אחד שהיתה לו בת קטנה ונתן לו אכילה ושתייה ומלבושים וכל צרכו כמו לבנו ושכר לו מלמד עד שנעשה כלי מוכן, ואחר-כך נתן לו בתו כנ"ל, אין לך גמילות חסד גדול מזה. וכן לבתולות עניות היו תיקונים יפים עד מאד בכל מדינה ולא הגיעה שום בתולה עניה לבת י"ח שנה שלא נישאת לאיש. והרבה נשים צדקניות עוסקות במצוה זאת, השם ישלם להן גמולן וירחם על שארית ישראל.

עמוד הדין היה במדינת פולין כמו שהיה לפני חורבן הבית בירושלים, שהיו מושיבין בתי דינין בכל עיר ועיר, ואם לא היו רוצים לדון לפני ב"ד שבעירו הלכו אל ב"ד הסמוך, ואם לא היו רוצים לדון לפני ב"ד הסמוך הלכו לדון לפני ב"ד הגדול: כי בכל מדינה ומדינה היה ב"ד גדול, כגון ק"ק אוסטרקא הבירה היה ב"ד הגדול במדינת וואלין ובאוקריינא. וק"ק לבוב הבירה היה ב"ד הגדול במדינת רוסיא. וכן היו הרבה קהילות גדולות, כל אחת ב"ד הגדול במדינה שלהן. ואם שני ראשי קהלות**** מתדיינים זה עם זה הולכין לדון לפני פרנסים דארבע הארצות יצ"ו, שהיו יושבים ב' פעמים בשנה בקיבוץ יחד, מכל ראשי הקהילה פרנס אחד, וצירפו להם ששה גאוניו מארץ פולין והם הם נקראים ארבע הארצות. והיו יושבים בכל יריד לובלין בין פורים לפסח, ובכל יריד יעריסלב בחדש אב או אלול. והפרנסים דארבע הארצות היו כמו סנהדרין בלשכת הגזית, והיה להם כוח לשפוט כל ישראל שבמלכות פולין ולגדור גדר ולתקן תקנות ולענוש אדם לפי ראות עיניהם, וכל הדבר הקשה יביאו אליהם ושפטו הם. ופרנסים דארבע הארצות היו בוררין להם דיינים מן המדינות להקל מעליהם המשא והמה נקראים דייני מדינה, וכל דיני ממונות באו לפני דייני מדינה. ודיני קנסות ודיני חזקות ושאר דינים הקשים באו לפני פרנסים דארבע הארצות יצ"ו, ומעולם לא בא דין ישראל לא לפני דייני עכו"ם ולא לפני שום שר ולא לפני המלך יר"ה, ואילו היה הולך בר ישראל לדון לפני דייני עכו"ם היו מענישים אותו בחרפות גדולות לקיים ואן־בינו פְּלִילִים.

עמוד האמת, שהיו בכל קהילה ממונים על המשקלות ועל המידות ועל שאר משא ומתן שיהיה הכל באמת ואמונה. עמוד השלום, שנאמר ה' עוֹ לְעַמּוֹ יִמֵן ה' יִצְרֶךָ אֶת עַמּוֹ בְּשָׁלוֹם. והיתה בפולין כל כך הרבה תורה שלא היו ג' יושבין בסעודה שלא היו ביניהם דברי תורה, כי הכל מפלפלין בהלכה או במדרשים תמוהים***** כל זמן האכילה לקיים נתורתך קְּתוּף מִצֵּי. ושילם להם הקב"ה גמולם הטוב ואף גם זאת בהיותם בארץ אויביהם לא מאס אותם ולא הפר בריתו אתם, ובכל מקום אשר דרכה כף רגלם בתוך אחינו בית ישראל, גמלו עמהם חסד גדול.

* פתקאות לבעלי-בתים שיארחו את מקבליהן. ** כתב הרשאה (או המלצה) לקבץ כסף. *** השוה גטין ס"ב ע"א. **** קהילות ראשיות. ***** מדרשי פליאה, מאמרים תמוהים בלשון המדרש (כגון "אין מניחין תפלין אלא בשבת") וכיו"ב, ששימשו כנראה תרגילי חריפות בישיבות.